

Tefsîrde İhtilâflar Ve Sebepleri

Ferruh Kabraman*

Özet

Tefsîrde ihtilâflar ve sebepleri başlıklı bu makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ihtilâf kelimesi ele alınmış, ihtilâfın kelime ve ıstılah anlamlarına değinilmiştir. İhtilâfın çeşitleri adlı ikinci bölümde ihtilâf, tenevvü ve tezad şeklinde ikili bir tasnifle incelenmiş ve her bir tasnif ayetlerden getirilen örneklerle açıklanmıştır. Bu bölümde ayrıca müfessirlerin ihtilâflar hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Makalenin üçüncü bölümünde ihtilâf sebepleri ele alınarak, bu sebepler ondört alt başlık altında örneklerle izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, İhtilâf, Farklılık, İhtilâf Çeşitleri, İhtilâf Sebepleri

Different interpretations and reasons in commentary

Abstract

This article is composed of three parts. At the first part having given general information about disagreements in Quranic studies. At the second part, the information about disagreement sorts in accordance with Quranic studies is given. It also given general information about the views of interpreters on disagreement about contradiction and perversity are mentioned. In the last section is dedicated to several reasons of controversy of tefsîr.

Key Words: Quranic Studies, Disagreements, Interpreters, Interpretation.

Giriş

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'in, anlaşılması ve yorumlanması noktasındaki ihtilâfları, ihtilâfların mahiyeti, çeşitleri ve sebeplerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, tefsîr alanında 20. yüzyıla kadar ihtilâflarla ilgili geniş çaplı çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. İhtilâf konusu tefsîr camiasını fıkıh, dil, kelâm ve hadîs ilimleri kadar meşgul etmemiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri Kur'ân tefsîrindeki ilk ihtilâfların İtikâdî ve fikhî meseleleri ele alan âyetlerde ortaya çıkmasıdır. İtikâdî ve fikhî konulu âyetlerde meydana gelen ihtilâflar aynı zamanda birer tefsîr ihtilâflarıdır. Ancak konu ve metod farkından dolayı ayrı mütaâla edilmiş ve edilmektedir. Son asırda ise müfessirler; müfessir ihtilâfları, ihtilâfların sebepleri ve Kur'ân'a ve tefsîre etkileri üzerinde çeşitli akademik ve kültürel çalışmalar yapmaya başlamışlardır.

Tefsîrde ihtilâflara sistemli olarak ilk değinen kişi İbn Teymiyye' (ö.728/1328) dir. Daha sonra ihtilâf konusunu bölümler halinde Zerkeşi, (ö.794/1391) *el-Burhân fî ulûmu'l-Kur'ân*; Suyûtî, (ö. 911/1505) *el-İtkân fî ulûmu'l-Kur'ân* adlı Kur'ân ilimlerine dair eserlerinde ele almışlardır. Son dönem kaleme alınan Suud b. Abdillâh el-Füneysân'ın *İhtilâfî'l-müfessirîn esbâbühü ve eserubü*, Salih eş-Şâyi'nin *Esbâbü ihtilâfî'l-*

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü., Tefsîr Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Sakarya TR; ferruhkahraman@hotmail.com

müfessirîn ve Abdülhâ'ın *Esbâbü ihtilâfi'l-müfessirîn fi âyâtî'l-ahkâm* adlı eserleri bu alanın en meşhur eserlerindedir. Bunlara tefsîrde yanlış yönelişleri ele alan Hüseyin ez-Zehabî'nin *el-İtticâbâtü'l-münharife* ile Abdülcelil Candan'ın *Kur'ân Tefsîrinde Sapma ve Nedenleri* adlı eserlerini de dahil etmek mümkündür. Bunun yanında Şâfiî'nin, *Risâle*'si, başta olmak üzere Taberî (ö. 310/923)'nin *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, İbn Atiyye (ö. 546/1151)'nin, *el-Muharraru'l-vecîz*, Kurtûbî (ö. 571/1272)'nin, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, İbn Cüzeyy el-Kelbî (ö. 741/1340)'nin, *et-Teshûl li ulûmi't-tenzîl*, İbn Kesîr (ö. 774/1372)'in, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı tefsîrlerinin mukaddimeleri ile Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin, *İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı eserinde ihtilâflar, konular halinde işlenmiştir.

1. İhtilâf

İhtilâf h-l-f kökünden türemiş olan iftial babının mastarıdır. İhtilâf kelimesinin kökü olan *halefe* ve bu kökten türeyen kelimeler lügatte “geriye döndü”¹, “süt vb., yemekler bozuldu veya bayatladı”², “oruçlu olan birisinin ağzı fena halde koktu”³, “çocuk babasının ahlakını takip etmedi, onun yolundan gitmedi”⁴, “arkadaşlarından geri kaldı”⁵, “bozgunculuk yaptı”⁶ gibi mânâlara gelmektedir. Söz konusu fiilin iftial babından mastarı olan *ihtilâf* ise “ittifakın gerçekleşmemesi”⁷ ve “iki kişiden herbirinin söz ve davranışlarında, diğerinin aksini ilzam etmesi” olarak tanımlanmıştır⁸. Ayrıca ihtilâf, “bir tek görüşün bulunması gereken yerlerde karşılıklı iki görüşün bulunması”⁹ şeklinde de tanımlanmıştır. Aynı zamanda bu mânâda ihtilâfi “bir konu hakkında serdedilen görüş ayrılıkları” şeklinde anlamak da mümkündür¹⁰. Çünkü “ihtilâf” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetlerinde bu anlamda kullanılmıştır¹¹.

İhtilâf basit anlamıyla ittifakın karşıtı olup “görüş ayrılığına düşmek,

¹ İsfehânî, Râğib Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-ma'rife, Beyrut t.s. s.155; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1990, IX, 82; Feyrûzâbâdî, Mecmuddin Muhammed b. Ya'kub, *el-Kamûsu'l-mubît*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1987, s.1042.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 92; Zebidî, *Tâcu'l-ârus min cevâbiri'l-kâmus*, (thk. Ali Şibrî) Dâru'l-fikr, Beyrut 1994, XII, 195; Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-mubît*, s.1044; Kermî, Hasan Said, *el-Hâdi ilâ luğati'l-Arab*, Dâru Lübnan, Beyrut 1991, I, 661.

³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 93; Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, XII, 195; Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-mubît*, s. 1044; Kermî, *el-Hâdi*, I, 661.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 88; Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-mubît*, s.1044, 1045.

⁵ Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-mubît*, s. 1045; Kermî, *el-Hâdi*, I, 661.

⁶ Zebidî, *Tâcu'l-ârus min cevâbiri'l-kâmus*, (thk. Ali Şibrî) Dâru'l-fikr, Beyrut 1994, XII, 195.

⁷ Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-mubît*, s. 1045; Kermî, *el-Hâdi*, I, 662, 664.

⁸ Feyrûzâbâdî, *Basâir*, II, 562; Kermî, *el-Hâdi*, I, 662.

⁹ Tekineş, Ayhan, *Hadisleri Anlama Problemi*, Işık Yay., İstanbul 2002, s. 41.

¹⁰ İbn Kuteybe, *Te'vili muhtelifi'l-hadis*, (thk. Abdülkadir Atâ), Müessesetü küntübî's-sekâfiyye, Beyrut 1998, s. 35.

¹¹ Bakınız. Meryem 19/37; Bakara 2/176.

uzlaşmamak” veya “farklı görüşlere sahip olmak” mânâsına gelir. Buna göre ihtilâf, farklı görüşler karşısında içlerinden birini daha güçlü ve zayıf olarak nitelendirmeyip tarafsız kalmayı yahut zayıf da olsa bir tarafa temayülü yansıttığından bir ölçüde olumlu çağrışıma sahiptir¹.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) ihtilâf kelimesini bazen tenâkuz kelimesiyle birlikte kullanmıştır². Tahavî ise meseleyi rivâyetlerle ilgili değerlendirip, ihtilâfı rivâyetlerin birbirleriyle çelişmesi³, isnatların çelişkili olması⁴ ve âlimlerin ihtilâf etmesi şeklinde ifade etmiştir⁵. Bunun yanında diğer kelimelerde olduğu gibi ihtilâfla tenâkuz arasında birtakım farklar vardır. Bu farkların en önemlisi de umûm-husus farklılığıdır. Buna göre her tenâkuz, ihtilâf kabul edilirken, her ihtilâf tenâkuz kabul edilmemektedir. Söz konusu durum tezat için de geçerlidir. Çünkü ihtilâf tezattan daha kapsamlıdır. Her zıt ihtilâf kabul edilirken her ihtilâf zıt kabul edilmez⁶. Kısaca ifade edilmesi gerekirse ihtilâf, tezat ve tenâkuz gibi kelimelerden daha kapsamlıdır. Bazı konularda aynı mânâda kullanılsa da ihtilâfın bunlardan daha geniş bir kullanım alanı vardır. Bunun içindir ki ihtilâf her zaman olumsuz bir durum ifade etmez.

İhtilâfın ıstılâh anlamı “*bir kişinin ifade veya davranışlarında diğer insanlardan farklı bir yol takip etmesi*” olarak tanımlanmıştır⁷. İnsanlar arasındaki görüş ayrılığı netice itibariyle tartışma ve çekişmeye götürdüğü için ihtilâf kelimesi bazen mecâz olarak *münâzaa* ve *mücâdele* anlamında da kullanılmaktadır.⁸ Bunun için insanlar ve âlimler arasındaki anlaşmazlık, çatışma ve mücadeleler hep bu kavramla ifade edilmiştir⁹.

2. İhtilâf Çeşitleri

Tefsîrdeki ihtilâflar değişik açılardan farklı tasniflere tabi tutulmaktadır. Meselâ ihtilâfın gerçekten olup olamaması açısından tenevvü ve tezat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunun yanında ihtilâflar fayda ve zararlarına göre de ikiye ayrılmaktadır. Bir âyetin muhtemel mânâlarından herhangi birine işaret edip âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya faydalı/müsmir/memduh ihtilâf denilirken bir âyetin maksat ve amacı dışında tefsîr ve te’vîl edilmesine de faydasız/akım/mezmûm ihtilâf denilmektedir.

İhtilâflar konusu itibariyle de usûlî ve fer’î olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Usûlî ihtilâfları, kelâmî ihtilâflar oluştururken fer’î ihtilâfları da fikhî ihtilâflar oluşturmaktadır. Bu çalışmada, ihtilâflar konularına göre kelâmî ve fikhî olmak üzere

¹ Özen, Şükrü, ‘Hilaf’, *DİA*, İsam Yay., İstanbul 1988, XVII, 527.

² İbn Kuteybe, *Te’vîlî muhtelifi’l-hadîs*, s. 105, 132, 167.

³ Tahavî, *Şerhu müşkilî’l-âsar*, (nşr. Şuayb Arnaût), Müessesetü’risâle, Beyrut 1994, III, 61.

⁴ Tahavî, *Müşkil*, III, 126.

⁵ Tahavî, *Müşkil*, III, 127.

⁶ İsfehânî, *Müfredât*, s. 155.

⁷ İsfehânî, *Müfredât*, 155-157; Feyrûzâbâdî, *Basâir*, II, 562; Özen, Şükrü, “İhtilâf”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 565-568.

⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s. 155; Özen, “Hilaf”, XVII, 527.

⁹ Özen, ‘Hilaf’, XVII, 527-538; Özen, “İhtilâf”, XXI, 565-568.

değil de sadece ulûmu'l-Kur'ân özelinde ihtilâfın hakikati yönünden tenevvü ve tezad üzerinden ele alınacaktır.

2.1 Tenevvü/Çeşitlilik İhtilâfları

Tenevvü ihtilâfları, hakikatte olmayıp, bir lafzın müfessirler tarafından farklı isimlerle ifade edilmesinden ve muhatapların dikkatini konunun bir yönüne çekmek istenilmesinden kaynaklanan, konunun özü ile değil de ayrıntılarla ilgili farklı yorumlar veya değişik tefsir beyanlarıdır. Bu tür ihtilâflar müfessirler tarafından caiz kabul edilip övülmüştür¹.

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim'in kendine has yapısı, dil özellikleri ve üslubu vardır. Buna bir de yapıları, karakterleri, kapasiteleri ve eğitim düzeyleri farklı müfessirler eklenince bir takım değişik görüşlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bunlara bağlı olarak birden çok mânâya gelebilme ihtimali olan bazı âyetleri müfessirlerin farklı yorumlamaları² tefsir için hem bir çeşitlilik, hem de birer zenginlik olmuştur. Bu tür ihtilâflar ilk devirlerde görüldüğü gibi günümüzde de görülmeye devam etmektedir.

Tenevvü ihtilâflarının değişik şekillerde cereyan ettiği görülmüştür. Bunlar; Esmâ ve sıfat çeşitliliği; Müsemma ve kısımlarının farklı özelliklerle ele alınması; Bir lafzın iki veya daha fazla mânâya gelmesi; Bir mânânın yakın lafız veya müteradiflerle tefsir edilmesidir³. Esmâ ve sıfat çeşitliliği; birden fazla isim ve sıfatı olan bir lafız açıklanırken bazı müfessirlerin bu lafzın herhangi bir isim ve sıfatlarını tercih etmesi, bazı müfessirlerin de aynı anlama gelen veya yakın anlamlı diğer isim ve sıfatlarını tercih etmesi sonucu oluşmuştur. Böyle durumlarda hakikatte ihtilâf yoktur, ihtilâf sadece o kavramın ifade edilmiş tarzındadır. Çünkü müfessirlerden her biri, âyette yer alan bir hakikatin farklı vechelerine işaret etmişlerdir. Böylece ortaya çıkan farklılıklar sadece açıklama ve yorumlama tarzından meydana gelmekte, müsemma (adlandırılan) ve açıklanan şey aynı kalmaktadır. Böyle farklı ve değişik gibi görülen izahlarda aslında aynı hakikat ifade edilmiştir⁴. Meselâ Fatıha sûresinde yer alan **الصِّرَاطِ** } **المُسْتَقِيمِ** ⁵ "doğru yol" ifadesi; Kür'ân'a uyma, İslâm'ın emirlerini yerine getirme, İslâm milleti, ehl-i sünnet ve'l-cemaat, kulluk yolu, Allah ve Resûlüne itaat gibi değişik yorumlarla tefsir edilmiştir⁶. Bu farklı açıklama ve tefsirler, ilk görünüşte

¹ İbn Teymiyye, *İktidâü's-sırâtü'l-müstakîm*, Şirketü'l-ubeykân, Riyad 1984, I,128-130; Şâyi', Muhammed b. Abdurrahman b. Salih, *Esbâbü ihtilâfî'l-müfessirîn*, Mektebetü'l-ubeykân, Riyad 1995, s. 14.

² Mollaİbrahimoglu, Süleyman, *Makale*, Süleymaniyye Vakfı, İstanbul 2000, s. 72; Ayduz, Davut, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yay., İstanbul 2004, s. 64.

³ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-müfessirîn*, Bilmen Yay., İstanbul 1973, s. 155; Abdürrahman el-Akk, *Usûlü't-tefsir ve kavâidühü*, Dâru'n-nehâis, Beyrut 1986, s. 84; Şâyi', *Esbâbü ihtilâfî'l-müfessirîn*, s. 16, 17.

⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûlü't-tefsir*, Dâru's-sahâbeti't-türâs, Batanta 1988, s. 67-69; İbn Teymiyye, *İktidâü's-sırâtü'l-müstakîm*, I,128-130; el-Akk, *Usûlü't-tefsir*, s. 84; Şâyi', *Esbâbü ihtilâfî'l-müfessirîn*, s. 16, 17.

⁵ Fatıha 1/6.

⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cezir, *Câmi'ul-beyân fi tefsiri âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1995, I, 108-110; İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûlü't-tefsir*, s. 69; İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ânü'l-Azîm*, Müessesetü kütübî's-sekâfiyye, Beyrut 1993, I, 26,27; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensür*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1993, I, 39, 40; Suyûtî, *el-Burhân fi ulûmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1990, II, 176, 177; Cevdet Bey,

ihtilâfı çağırışrsa da biraz tetkik ve tefekkür edildiğinde buradaki ihtilâfın sadece meseleyi ifade tarzında olduğu açıkça anlaşılır¹. Çünkü âyette belirtilen doğru yol, hakka ulaşma, Allah'ın rızasını kazanma yoludur. Hakka ulaşma ve Allah'ın rızasını kazanma Kur'ân'a uymayla, İslâm'ın emirlerini sıkı sıkıya yerine getirmeye, sünnete itiba ile, Allah ve Resûlüne itaat şekillerinin hepsiyle mümkündür. Neticede bu tefsîr ve yorumlarda aynı hakikat ve mânâ kastedildiği için Tefsîr ilminde sadece tenevvü/çeşitlilik ihtilâfı oluşturmakta ve bu da Müslümanlar için rahmet vesilesi sayılmaktadır².

Tenevvü ihtilâfının cereyan ediş şekillerinden bir diğeri de müfessirlerin muhatapların dikkatlerini çekmek için bir lafzın bir mânâsını ele alarak tefsîr yapmalarıdır³. Meselâ, *وَأَمَّا أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذِنَ اللَّهُ لِكَذَلِكَ هُوَ الْقَضَى الْكَبِيرُ* {*Sonra kitabı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi, kendisine zulmeder, kimi orta yolu izler, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır*}⁴. Âyette geçen *فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ* kendisine zulmetmek ifadesi, farzları terketmek, haramlara aldınış etmemek; *وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ* orta yolu izlemek ifadesi farzların yerine getirilmesi, haramlardan sakınılması; *وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ* hayırlarda öne geçmek ise farzları yerine getirmekle birlikte hayır ve hasenatla Allah'a yakınlaşılması ve O'nun rızasının kazanılması şeklinde tefsîr edilmiştir⁵.

Aynı âyet başka müfessir tarafından zekat, tesadduk ve sadakanın ihmal edildiği bir toplum için olsa gerek, zekat merkezli ele alınarak sırasıyla birincisi, *فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ* kendisine zulmetmek zekat vermemek; ikincisi, *وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ* orta yolu izlemek zekat vermek; üçüncüsü *وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ* hayırlarda öne geçmek de zekatın yanında sadaka vermek olarak yorumlanmıştır⁶.

Tefsîr Tarihi, Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul t.s. s. 41, 42; Zehebî, Hüseyin, *et-Tefsîru ve'l- müfessirîn*, Dâru'l-hadis, Kahire 2005, I, 244; Sofuoğlu, Mehmed, *Tefsîre Giriş*, Çağrı Yay., İstanbul 1981, s. 198, 199; el-Akk, *Usûlü't-tefsîr*, s. 190; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, TDV Yay., Ankara 2006, s. 224; Fehd er-Rûmî, *Usûlü't-tefsîr ve menâhicühü*, Mektebetü't-tevbe, Riyad 1993, s. 42, 43; Eren, Şadi, "Kur'ân'ın Bütünlüğü ve Tefsîrde Tenevvü İhtilâfı" *EKEV*, Erzurum Kültür Vakfı, Ankara 1998, s. 25; Mollaibrahimoğlu, 3 *Makale*, 85; Şâyi, *Esbâbü ihtilâf'l-müfessirîn*, s. 18.

¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 26; Şâubî, Ebû İshak, *Muvâfakât*, Matbaatü'r-rahmaniyye, Mısır t.s. IV, 214; Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 198, 199; el-Akk, *Usûlü't-tefsîr*, s. 190; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* s. 224; Mollaibrahimoğlu, 3 *Makale*, s. 72.

² İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûlü't-tefsîr*, s. 67; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l- fetâvâ*, Mektebetü meârif, Ribat/Mağrib t.s., XIII, 382; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 27; Suyûtî, *İtkân*, II, 176, 177; Zehebî, Hüseyin, *et-Tefsîru ve'l- müfessirîn*, Dâru'l-hadis, Kahire 2005, I, 244; Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 198, 199; el-Akk, *Usûlü't-tefsîr*, s. 190; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* s. 224; Mollaibrahimoğlu, 3 *Makale*, s. 85.

³ İbn Teymiyye, *İktidâ'u's-sırât'l-müstakim* I, 129; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l- fetâvâ*, XIII, 383,384; Suyûtî, *İtkân*, III, 176-180; Mollaibrahimoğlu, 3 *Makale*, s. 85, 86.

⁴ Fâtır 35/32.

⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûlü't-tefsîr*, s. 70; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 532-535; Suyûtî, *İtkân*, II, 176, 177; Cevdet Bey, *Tefsîr Tarihi*, s. 42; Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, 157, 158; Zehebî, *et-Tefsîru ve'l- müfessirîn*, I, 244; Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 199; el-Akk, *Usûlü't-tefsîr*, s. 84; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* s. 224, 225; Rûmî,, *Usûlü't-tefsîr*, s. 43; Eren, Şadi, "Kur'ân'ın Bütünlüğü ve Tefsîrde Tenevvü İhtilâfı" s. 26, 27; Şâyi, *Esbâbü ihtilâf'l-müfessirîn*, s. 19.

⁶ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûlü't-tefsîr*, s. 70; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l- fetâvâ*, XIII, 383,384; Cevdet Bey, *Tefsîr Tarihi*, s. 42; Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, 157, 58; Zehebî, *et-Tefsîru ve'l- müfessirîn*, I, 244; Sofuoğlu,

Yine aynı âyet bir başka müfessir tarafından, namaza karşı gevşeklik ve ihmalkârlığın olduğu bir toplum için olsa gerek *فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ* kendisine zulmetmek namazı geciktirip vaktin sonunda kılmak; *وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ* orta yolu izlemek namazı vaktin ortasında kılmak; *وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ* hayırlarda öne geçmek ise namazı vaktin girmesiyle beraber hemen kılmak¹ diye tefsîr edilmiştir.

Tenevvü ihtilâflarının üçüncüsü bir lafzın iki veya daha fazla mânâya gelmesinden kaynaklanan tenevvü ihtilâflarıdır. Meselâ “ayn” kelimesi Arapça’da göz, kaynak ve casus mânâlarına gelmektedir. Burada lafız tek ama mânâları farklı farklıdır. Kur’ân-Kerîm’den örnek verilecek olunursa {فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ} “arslandan ürkeyip kaçan yaban eşeği gibi kaçıyorlar”² ibaresindeki قَسْوَرَةٍ “kasverah” kelimesi hem atıcı/avcı hem de aslan mânâlarına gelmektedir³.

Tenevvü ihtilâflarının dördüncüsü ise bir lafzın yakın anlamlarıyla veya müteradifleriyle tefsîr edilmesi sonucu ortaya çıkan tenevvü ihtilâflarıdır⁴. Meselâ *وَذَكَرَ بِهِ أَنْ يُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ* “Sen (yalnız Kur’ân ile) va’z et ki, Allah’tan başka yardımcıyı ve şefaatsizi bulunmayan hiçbir nefis, işlediği günahlar yüzünden belâke teslim edilmesin”⁵ âyetinde yer alan *يُبْسَلُ* “tübsele” lafzını müfessirler, “tüleme” teslim edilmek; “tühbese” hapsedilmek; “türhene”, rehin olmak mânâlarında tefsîr etmişlerdir. Her ne kadar bunlar birbirleriyle alakasız gibi görünseler de bunları birbirine yakın yorumlar şeklinde değerlendirmek mümkündür⁶.

Tenevvü ihtilâflarında Kur’ân’ın anlaşılabilmesi, yanlış anlaşılması ve Kur’ân’ın ruhuna ters düşen bir anlama problemi yoktur. Müfessirler arasında birbirlerine zıt düşen açıklamalar da yoktur. Bu ihtilâf çeşidinde sadece isim, sıfat, ibâre ve ifadelerde olan bazı farklılıklar vardır. Genelde tâlî meselelerde meydana gelen bu tür ihtilâflar Müslümanlar için bir rahmettir. Tenevvü ihtilâfî şeklinde sarf edilen her söz ve kelamanın doğru olabilme ihtimali de çok yüksektir. Müfessirler arasında görülen bu tür ihtilâflar, sahabe ve tabiiiler arasında görülen ihtilâflara benzemektedir.⁷

Tefsîre Giriş, s. 199; el-Akk, *Usûlü’l-’tefsîr*, s. 84; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* s. 224, 225; Rûmî, *Usûlü’l-’tefsîr*, s. 43; Şâyi’, *Esbâbü ihtilâf’l-müfessirîn*, s. 19.

¹ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli’l-’tefsîr*, s. 70; İbn Teymiyye, *Mecmû’ul-’fetâvâ*, XIII, 383,384; Cevdet Bey, *Tefsîr Tarihi*, s. 42; Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, 157, 158; Zehebî, *et-Tefsîru ve’l- müfessirîn*, I, 244; Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 199; el-Akk, *Usûlü’l-’tefsîr*, s. 84; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* s. 224, 225; Rûmî, *Usûlü’l-’tefsîr*, s. 43; Şâyi’, *Esbâbü ihtilâf’l-müfessirîn*, s. 19; Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, s. 86, 87.

² Müddessir 74/51; Geniş bilgi için Bakınız., Taberî, *Câmi’ul-beyân*, XXIX, 210-213; İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli’l-’tefsîr*, s. 70; Suyutî, *İtkân*, II, 177; Cevdet Bey, *Tefsîr Tarihi*, s. 43 Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 199; Şâyi’, *Esbâbü ihtilâf’l-müfessirîn*, s. 22.

³ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli’l-’tefsîr*, s. 72, 73; Suyutî, *İtkân*, II, 177; Cevdet Bey, *Tefsîr Tarihi*, s. 43; Rûmî, *Usûlü’l-’tefsîr*, s. 43, 47; Şâyi’, *Esbâbü ihtilâf’l-müfessirîn*, s. 21, 22.

⁴ İbn Teymiyye, *İktidâü’s-sırât’l-müstakim*, I, 128, 129.

⁵ En’am 6/70; Taberî, *Câmi’ul-beyân*, VII, 300-303.

⁶ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli’l-’tefsîr*, s. 75; Suyutî, *İtkân*, II, 178; Rûmî, *Usûlü’l-’tefsîr*, s. 44; Şâyi’, *Esbâbü ihtilâf’l-müfessirîn*, s. 23, 24.

⁷ İbn Teymiyye, *İktidâü’s-sırât’l-müstakim*, I,128-130; İbn Teymiyye, *Mecmû’ul-’fetâvâ*, XIII, 381. İbn Teymiyye tefsîrdeki ihtilâfları ikiye ayırıp sadece tenevvü ihtilâfını tefsîrde ihtilâflar olarak kabul ettiği için böyle demiştir. Bu çalışmada ise tefsîrde ihtilâfları tenevvü ve tezad ihtilâfı olarak ele alınacağı için sahabe ve tabiin arasında Kur’ân-ı Kerîm’i anlama noktasında pek fazla görülmeyen daha sonraki

2.2 Tezad/Karşı İhtilâfları

Tefsîrde tezad/karşı ihtilâfı, tenevvü ihtilâfı gibi bir lafzın müfessirler tarafından farklı isimlerle ifade edilmesi ve müfessirlerin muhatapların dikkatlerini, bir konunun önemine çekme amaçlarının olmadığı ihtilâflardır. Bu tür ihtilâflar tenevvü ihtilâfları gibi tâlî meselelerde meydana gelen ayrıntılarla ilgili ihtilâflar olmayıp, meselenin iç yüzünde ve temelinde olan ihtilâflar ve farklılıklardır. Bu tür ihtilâflarda birbirine zıt veya birbirleriyle çelişen farklı açıklamalar vardır¹. Kur'ân tefsîrinde bu tür ihtilâflar daha çok rivâyet tefsîrinden dirâyet tefsîrine geçildikten sonra görülmeye başlamıştır. Bu tür ihtilâflar genellikle hevaya uyma, mezhep taassubu, sapık fikirler, eksik ilim ve bozuk bir itikattan kaynaklanmaktadır². Bunlar da kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır.

İhtilâfları tenevvü ve tezad şeklinde ikiye ayıran³ İbn Teymiyye, bunları rivâyet ve dirâyet ihtilâfları olmak üzere tefsîr çeşitleri yönünden de ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisi sadece naklî metodu kullanarak tefsîr edenler, diğeri de naklî metodu kullanmadan sadece akli yolla yani istidlâli metot kullanarak tefsîr yapanlardır⁴. İbn Teymiyye'ye göre akli yani istidlâli metodu kullananlar, Kur'ân'ı kendi düşünceleri doğrultusunda, Allah'ın ve Resûlünün maksadını dikkate almadan sadece dile dayalı olarak yorumlamışlar ve bir çok yanılığa düşmüşlerdir⁵.

2.2.1 Rivâyet Tefsîrinde Görülen Tezad İhtilâfları

Tefsîr ilminde nakle dayalı tezad ihtilâfları genelde herhangi bir kıssa ile ilgili meselelerde ilahî maksadın kapsamı dışında, ilmî değeri olmayan bazı konulara aşırı dalma şeklinde tezahür etmiştir. Bu meselelerin günümüzde pek önemi olmasa da geçmişte tefsîr gündemini ve bazı müslümanları bir hayli meşgul etmiştir⁶. Bu tür ihtilâflar daha çok Kur'ân-ı Kerîm ve Ahd-i Atîk'te geçen müşterek kıssalarda görülmektedir. Kur'ân'ın mücmel ve özet şeklinde ele aldığı bazı kıssalar, Ahd-i Atîk'teki kıssalarla hem doldurulmaya hem de tamamlanmaya çalışılmıştır. Genelde bu tür ihtilâflar tefsîrde İsrailî rivâyetlerin kullanılması sonucu meydana gelmiştir. Meselâ "Bakara kıssası"nda⁷ ineğin kesilmesindeki asıl amaç, söz konusu millete ve o

---

devirlerde ortaya çıkan tezad farklılıkları da ele alınacaktır. Gerçi İbn Teymiyye de tezad ihtilâfını kavram olarak kullanmış ve bunu daha çok "İktidâü's-sıratat'l-müstakîm" adlı eserinde işlemiştir.

¹ İbn Teymiyye, *İktidâü's-sıratat'l-müstakîm*, I, 130; İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, s. 75; Bilmen, *Tefsîr Tarîhi*, 153; Şâyi', *Esbâbii ihtilâf'l-müfessirîn*, s. 23, 24.

² Şâyi', *Esbâbii ihtilâf'l-müfessirîn*, s. 16, 17. Şâyi' burada bunları tezad ihtilâfı için ifade etmiş. Bu çalışmada ise eksik ilim ve mezhep taassubu dışındakiler inhıraf ihtilâfları içerisinde değerlendirilmiştir.

³ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, s. 67.

⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, s. 76; İbn Teymiyye, *Mecmûu'l- fetâvâ*, XIII, 344; Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 200; el-Akk, *Usûli't-tefsîr*, s. 84, 86; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* s. 225; Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, s. 90.

⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l- fetâvâ*, XIII, 355; Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 200; el-Akk, *Usûli't-tefsîr*, s. 84, 86; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* s. 225; Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, s. 90.

⁶ Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, s. 89.

⁷ Bakara 2/67-73.

bölgeye yerleşmiş olan sığra tapma geleneğini bozmak ve bir insanın diriltilmesi ile de Allah'ın kudretini ispat etmektedir¹. Ancak bazı müfessirler bu maksattan uzaklaşmış, “maktüle ineğin hangi uzvuyla vurulmuştur?” gibi farklı mülahazalara kapılmış ve bu konu üzerinde farklı farklı görüşler serdererek ihtilâfa düşmüşlerdir. Yine Ashâb-ı Kehf’le anlatılmak istenen asıl maksat, “bir mü’minin onlar gibi her şart ve her durumda haktan dönmemesi gerektiği, maddî imkânlardan çok Allah’a dayanmanın gerekliliği ve Allah’ın ölüleri diriltmeye kadir olduğudur”². Ancak bazı müfessirler onların isimlerinin ne olduğu ve bu mağaranın nerede bulunduğu gibi asıl maksattan çok uzak pek çok ayrıntıya girmişlerdir. Yine Hz. Nûh’un gemisinin uzunluğu ne kadardı? Hz. Âdem’e hangi ağaç yasaklandı? Bu vb. konular nakle dayalı temel ihtilâflardan sayılmaktadır³.

2.2.2 Dirâyet Tefsirinde Görülen Tezad İhtilâfları

Kur’ân-ı Kerîm’in tefsirinde ihtilâf ve hatalara düşülmemesi için öncelikle rivâyet ve dirâyet tefsirinin iyi bilinmesi gerekir⁴. Çünkü Kur’ân’ın temel incelik ve sırlarına ancak bu yolla ulaşmak mümkündür. Bunların yanında bir de müfessirin bilmesi gereken bazı ilim dalları vardır⁵ ki aksi halde müfessirin Kur’ân’ı anlama şansı azalır ve birçok hataya düşmesi an meselesi olur⁶. Bunun yanında müfessir kendisi hata yapmakla kalmaz, insanları da birtakım yanlış yollara ve anlamlara sürükler.

Dirâyet tefsirinde görülen büyük hatalardan ilki, müfessirin birtakım inanç ve kanaatlere sahip olması, akabinde de Kur’ân lafızlarını bu inanç ve kanaatlerine göre yorumlaması⁷ veya rivâyeti terk ederek kendisini, felsefî bir cereyana ve ideoljiye kaptırması sonucu oluşmuştur. Bunun sonucunda âyetler bihakkın tefsir edilememiş ve Kur’ân’ın asıl maksadı aşılmış, dolayısıyla bir takım te’vîllere girilerek ihtilâflar oluşmuştur⁸. Bunun yanında müfessirlerin bazıları tefsirini batıl inanç ve esaslara dayandırarak hem delil hem de medlüllerinde hata yaparak büyük yanlışlığa

¹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 323,324. Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâlî*, Feza Gazetecilik, İstanbul 1998, s. 10.

² Yıldırım, *Meâl*, s. 295.

³ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli’l-tesfir*, s. 76; İbn Teymiyye, *Mecmûu’l- fetâvâ*, XIII, 345; Suyûtî, *İtkân*, II, 178, 179; Cevdet Bey, *Tefsir Taribi*, s. 45; Zehebî, Hüseyin, *el- İtticâbâtü’l-münbarife*, Mektebetü vehbe, y.s. 1986, s. 27, 28; Cerrâhoğlu, İsmail, *Tefsir Taribi*, Fecr Yayınları, Ankara 2005, s. 101; Mollaibrahimoğlu, 3 *Makale*, s. 89.

⁴ Mollaibrahimoğlu, 3 *Makale*, s. 92.

⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli’l-tesfir*, s. 15-18; Suyûtî, *İtkân*, IV, 185; Zehebî, *et-Tefsiru ve’l- müfessirîn*, I, 229, 234; Aydın, Muhammed, “Âyetleri Yorumlamada Düşülen Hatalar Üzerine Bir İnceleme”, *SAÜ., İlah., Fak., Der.*, 4/2001, SAÜ., Rektörlük Basımevi, Adapazarı 2001, 113-144.

⁶ Mollaibrahimoğlu, 3 *Makale*, s. 92.

⁷ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli’l-tesfir*, s. 86; Zehebî, *İtticâbâtü’l-münbarife*, s. 20.

⁸ Zehebî, *et-Tefsiru ve’l- müfessirîn*, I, 241.

düşmüşlerdir¹.

Kur'an'ı kendi inanç ve kanaatlerine göre açıklayan bazı müfessirler, bazen de Kur'an lafızlarının delalet ettikleri mânâları ve bu lafızlardan murad olunan mefhumları hem soyup almışlar, hem de reddetmişlerdir. Bazıları da herhangi bir lafza, ona delâlet etmeyen ve ondan murad olunmayan pekçok mânâ yüklemiştir. Her iki durumda da, hataları hem delil hem de medlulde olmuştur. Bunun sonucunda da ret veya kabul ettikleri mânâlar yanlış veya bâtil olmuştur. Kur'an lafızlarına yüklenen mânâlar doğru olsa bile, bu durumda lafızdan kastedilen mânânın o olmaması sebebiyle delilde hatalar olmuştur. Kur'an'ı akli/dirâyet tefsîr metoduyla yorumlamaya çalışan müfessirler arasında bu tür hatalar çok görülmüştür².

Tefsîrde akla dayalı ikinci büyük tezat ihtilâfları ise Kur'an-ı Kerîm'in kim tarafından kime indirildiği, muhataplarının kim olduğu, Kur'an'ın ne gibi fitrî gaye ve maksatlar gözettiği bilinmeden, kelâmın siyak-sibakı ve sebab-i nüzûlü araştırılmadan sadece Arapça kaide ve kurallarıyla tefsîr edilmeye kalkışılmasından kaynaklanmıştır³. Aynı zamanda dil bakımından lafzın hangi mânâya geldiği konusunda da pekçok yanlışlara düşülmüştür⁴.

Kur'an'ın mânâsının tam olarak anlaşılması için sadece Arapçanın iyi bir şekilde bilinmesi yeterli değildir. Bununla birlikte teşri tarihinin, âyetlerin indiği özel şartların yani sebab-i nüzûlün, nâsîh-mensûhunun ve Mekkî-Medenî olması gibi bazı öneme haiz konuların da çok iyi bilinmesi gerekir. Bunu yanında Hz. Peygamberden, ashâbından ve tabîlerden nakledilen tefsîre dair rivâyetlerin bilinmemesi de hata ve inhiraflara sebep olan amillerdendir⁵.

3. Tefsîrde İhtilâf Sebepleri

3.1 Kıraat Farklılığından Kaynaklanan İhtilâflar

"Karae" fiilinin mastarı olan "kıraat" sözlükte okumak, toplamak⁶ anlamlarına gelmektedir. Kıraat'ın ıstılahî anlamı ise, "Kur'an'daki herhangi bir kelime üzerinde med, kasr, hareke sükun, nokta ve i'râb gibi değişiklikler anlamına gelmektedir"⁷. Kur'an'ın okuma tarzı çeşitli kıraatlerle gerçekleştirilebilmektedir. Bir âyetin okunuşu

¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'at-ı fetâvâ*, XIII, 355,356; İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, s. 85,86; Suyûtî, *İtkân* IV,178,179; Zehebî, *et-Tefsîru ve'l- müfessirîn*, I, 241,242; el-Akk, *Usûlü't-tefsîr*, s. 85; Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, s. 94.

² İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, s. 86; Zehebî, *İtticâbâtü'l-münharife*, s. 20-24; el-Akk, *Usûlü't-tefsîr*, s. 228.

³ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, s. 86; Zehebî, Hüseyin, *et-Tefsîru ve'l- müfessirîn*, Dâru'l-hadis, Kahire 2005, I, 241,242; el-Akk, *Usûlü't-tefsîr*, s. 228; Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, s. 92.

⁴ Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, s. 86.

⁵ Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, s. 93; Aydın, Muhammed, "Kur'an Âyetlerinde Çelişki Görünümü Veren Sebepler ve Giderilmesi", *SAÜ., İlah., Fak., Der.*, 3/2001, SAÜ., Alemdar Ofset, Adapazarı 2001, s.119-136.

⁶ İsfehânî, *Müfredât*, s. 402; Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-mubît*, s. 62.

⁷ Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmü'l-Kur'an*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1990, I, 318; Zürkânî, *Menâhîlül-irfân*, Dâru İhyâül-kütübül-Arabiyye, Mısır h. 1372, I, 405; Füneysân, Suud b. Abdullah, *İhtilâfî'l-müfessirîn esbâbühü ve eserühü*, Dâru İsbiliyye, Riyad 1997, s. 59.

hakkında sahabeden birbirinden farklı iki veya daha fazla kırâat şekli rivâyet edildiğinde bu farklı okuyuşlar bazı âyetlerin tefsîrine etki etmiş¹ ve müfessirler, sahabe ve tabiünden gelen bu kırâat farklılıklarını dikkate alarak değişik tefsîr ve yorumlar yapmışlardır.

Bu konu ile ilgili en güzel örnekler, tefsîr ve kırâatlerle ilgili özel çalışmalarda göze çarpmaktadır. Meselâ, Bakara suresinde *إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ* {Biz seni sırf Kur'ân'la müjdelemen ve uyarman için gerçeğin ta kendisi olarak gönderdik. Yoksa sen cehennemliklerden ötürü sorguya çekilecek değilsin"}² âyetindeki *وَلَا تُسْأَلُ* lafzındaki bazı kırâatlerde *وَلَا تُسْأَلُ* olarak okunmuştur. Asım (ö. 128/745) ve onu takip eden kırâatlerde *ت* şeklinde okunurken Nâfi (ö. 169/785) ve Yakub (ö. 205/820) kırâatlerinde *ت* olarak okunmaktadır. *ت* şekline yani *وَلَا تُسْأَلُ* okunuşlarda mânâ "Sen cehennem ehlinde, cehenneme gireceklerden sorumlu değilsin" anlamına gelirken, *ت* şeklindeki okunuşlarda (yani *وَلَا تُسْأَلُ*) nehy-i hazır olduğu için "Artık ashab-ı cahimin halini sorma" olmaktadır³. Zeccâc (ö. 311/923) her iki kırâati de aktarıp mânâyı ona göre vermiştir⁴. Tabersî (ö. 548/1153), Âlûsî (ö. 1270/1854), Elmalılı (ö.1946), "Biz seni insanlara peygamber olarak gönderdik, sen de onlara tebliğ etmesi gereken şeyleri onlara ulaştırdıktan sonra sen cehennem ehlinde sorumlu değilsin" mânâsını verirken⁵ ikinci kırâatin de kafirlerin akıbetlerinin çok şiddetli olacağına işaret ettiğini ifade etmiştir⁶. Şevkânî (ö. 1250/1854), cumhurun kırâatinin *وَلَا تُسْأَلُ* şeklinde olduğunu söyledikten sonra buna göre mânâ vermiş, ardından da diğer kırâate göre anlam vermeyi ihmal etmemiştir⁷. "Kur'ân Yolu" adlı tefsîri yazan çağdaş bilim adamlarının oluşturduğu heyet ise sadece mevcut müşafalarda yazılı kırâati esas alarak "Sen cehennem ehlinde cehenneme gireceklerden sorumlu değilsin" mânâsını tercih etmiştir⁸.

3.2 İ'rab Yönünden Meydana Gelen İhtilâflar

Arapça dil bilgisi kuralına göre kelimelerin cümle içindeki yerlerine göre son hareketlerinin değişmesine i'rab denilmektedir. İ'rabın değişmesi ile cümleye verilen mânâ değişmektedir. Ve bunun sonucunda tefsîrde ihtilâflar meydana gelmektedir. Meselâ: *{فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ}* "Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler öğrenip aldı"⁹ ayeti güzel bir örnektir. Bu âyet, *آدَمَ/Âdem* kelimesi merfû,

¹ Aydüz, *Tefsîr Tarihi*, s. 64.

² Bakara 2/119.

³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 516; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-sünne*, Müessesetür'r-risâle, Beyrut 2004, I, 87; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul t.s. I, 398.

⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbühü*, Alemü'l-kütüb, Beyrut 1988, I, 200.

⁵ Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, Beyrut 1992, I, II, 250; Âlûsî, *Râbu'l-meânî*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1997, I, 583; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 398.

⁶ Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, I, II, 250; Âlûsî, *Râbu'l-meânî*, I, 584; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 398.

⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1997, I, 173.

⁸ Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'ân Yolu*, DİB Yay., Ankara 2007, I, 198.

⁹ Bakara, 2/37.

كَلِمَاتٍ /kelimât kelimesi ise mansup okunduğunda yukarıdaki anlamı kazanmıştır. Ancak kırâat imamlarından İbn Kesîr, *آدَمُ* /Âdemü kelimesini mensub, كَلِمَاتٍ /kelimâtini de merfu okumuştur. Bu takdirde failer değiştiği için, mânâlarda da değişiklik olmuştur. Bu kırâate göre âyetin mânâsı “Adem’e Rabbinden bir takım kelimeler geldi, ulaştı”¹ olmaktadır. Ferrâ ö. 207/823), her iki i’rablama tarzının da aynı mânâyı ifade ettiğini belirtmiştir. Ona göre bir kimsenin bir şeyi telakki edebilmesi için ona bir şeylerin gelmesi, gelen şeylerin de bir kimse tarafından algılanmasıyla değer kazanacağını ifade etmiştir². Zeccâc, âyeti her iki kırâate göre de tefsir etmiştir³. Mâtürîdî (ö. 333/944), sadece mushaflarda yazılı olan mevcut kırâati esas almış, Hz. Âdem’in Rabbinden bazı kelimeler alıp tevbe ettiğini ve tevbesinin de kabul olunduğunu ifade etmiştir⁴. Tabersî de her iki kırâati verdikten sonra o da Ferrâ gibi her iki i’rablama tarzının aynı mânâyı verdiğini ifade etmiş, “Rab’den Hz. Âdem’e birtakım kelimeler geldi ki Hz. Âdem de onları telakki etti, yoksa nasıl telakki edecek ki”⁵ demiştir. Ebussuud (ö. 982/1574) ve Vehbi Efendi (ö. 1195/1780), her iki kırâati esas alarak “Rab’den ilham olunan kelimeleri Hz. Âdem’in telakki ettiği” mânâsını vermişlerdir⁶. Şevkânî, âyetin i’rabından ziyade Hz. Âdem’in tevbe esnasında tevbesinin mahiyeti hakkındaki rivâyetler üzerinde durmuştur⁷.

3.3 Nâsib-Mensûb İhtimalinden Kaynaklanan İbtîlâflar

Nesh lügatte, “bir şeyi ortadan kaldırmak, ilga etmek, yok etmek, yazmak ve yazılan birşeyi yazıldığı yerden başka bir yere aktarmak” mânâlarına gelmektedir⁸. İstilahta ise nesh, “Şer’î bir hükmün, bir başka şer’î bir delil veya hükümle kaldırılması; önce nazil olmuş bir nassın hükmünün, daha sonra nazil olan bir nas ile kaldırılması ve değiştirilmesi” anlamlarına gelmektedir⁹. Dolayısıyla bu tanımlar dikkate alındığında nesh, emir ve yasaklarla ilgili hükümlerden bazılarının bir hikmete binaen hükmünün yürürlükten kaldırılıp, yerine başka bir hükmün konulması mânâlarına gelmektedir. Hükmü neshedilmiş/kaldırılmış âyete “mensûh”, hükmü

¹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’an*, Hey’etü’l-Misriyye, Mısır 1980, I, 28; Zemaşşerî, *Keşşâf*, Dâru İhyâi’l-kütübî’l-Arabiyye, Beyrut 1997, I, 157; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 277; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 226; Duman, *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi*, EÜ, Yay, Kayseri 1992, s. 186; el-Akk, *Usûlü’-tefsir*, s. 87; Ayduz, *Tefsir*, s. 65.

² Ferrâ, *Meâni’l-Kur’an*, I, 28. Aslında Ferrâ’nın ibaresinin aslı “Sana ne ulaşırsa sen de ona ulaşırsın, sen bir şeye nail olursan o da sana nail olur” cümlesidir. Burada harfi tercümeden ziyade tefsirî tercüme tercih edilmiştir.

³ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’an*, I, 116.

⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-sünne*, I, 44.

⁵ Tabersî, *Mecmeu’l-beyân*, I, II, 111, 112.

⁶ Ebussuud, *İrşâdii akli’s-selîm*, Dâru İhyâi’l-türâsî’l-Arab, Beyrut 1994, I, 92; Vehbi Efendi, *Hulâsati’l-beyân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, I, 104.

⁷ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 92, 93.

⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s. 490; Zemaşşerî, *Esâsü’l-belâğa*, Hey’etü’l-Misriyye, Kahire 1985, II, 438; Zerkeşî, *Burbân*, II, 29; Suyûtî, *İtkân*, III, 59; Tehânevî, *Keşşâf* II, 1377; Zürkânî, *Menâbil*, II, 71.

⁹ Cürçânî, *Ta’rifât*, (thk. Abdülmü’im el-Hafnî), Dâru’l-irşâd, Kahire t.s. s. 268; Zürkânî, *Menâbil*, II, 73; Hasan Ahmed, “Nesh Teorisi”, (trc. Mehmet Paçacı), *İslâmî Araştırmalar Der.*, I/3, ocak 1987, s. 105.

nesheden/kaldıran âyete de “nâsîh” denilmektedir. Neshi kabul etmeyen müfessirler, Kur’ân’da neshin varlığını açık bir şekilde gösteren herhangi bir âyetin veya ona delâlet edecek herhangi bir karinenin bulunmadığını iddia etmişlerdir. Neshi savunan müfessirlerin ileri sürdükleri Bakara 2/106, Nahl 16/101 ve Ra’d 13/39. âyetlerinin, bir ayetin bir ayeti değil de Kur’ân’ın kendinden önceki kitapları neshettiğine işarette bulunduğunu ifade ederler. Onlara göre sözü edilen nasdaki “âyet” kelimesi “risâlet” anlamındadır. Bu âyetler verilen bu mânâ ile Hz. Mûsâ ve Hz. İsa’nın risaletlerinin Hz. Muhammed (s.a.s)’in peygamber olarak gönderilmesiyle son bulduğunu açıklamaktadırlar¹. Neshi kabul etmeyen müfessirler, neshedilen âyetler konusunda ittifakın olmaması ve bu konuda sağlam verilerin bulunmayışını ileri sürerek neshin yerine tahsîsî ikame etmeye çalışmaktadırlar.

‘Meselâ Bakara sûresinde {وَاللّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوْا فَتَمَّ وَجْهَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَّاسِعٌ عَلِيْمٌ} “Doğu da Batı da Allah’ındır. Hangi tarafa dönerseniz, orada Allah’a itaat ve ibadet ciheti vardır! Muhakkak ki Allah’ın lütfu ve rahmeti geniştir, ilmi her şeyi kuşatır”² âyetinin muhkem olduğunu söyleyenler olduğu gibi mensuh olduğunu söyleyenler de olmuştur. Zikredilen âyetin muhkemliğini savunanlar, bu ayetin yolculuk esnasında nafile namazların kılınması hakkında nazil olduğunu ifade etmektedirler.³ İbn Ömer de bu âyetin Hz. Peygamberin Mekke’den Medine’ye yolculuğu esnasında nazil olduğunu rivâyet etmiştir⁴. İbn Abbas (ö. 68/688), Hasan Basrî ö. 110/728), Katâde ö. 117/735) ve İbn Zeyd bu âyetin mensuh olduğunu rivâyet etmişlerdir. İbn Cevzî (ö. 597/1201) bu âyetin muhkemliğini savunanlardandır. Bir kişinin namazı kible harici bir yöne kılmasının ancak yolculukta binek üstünde kılınan namazlar ile nafile ve korku namazı için geçerli olabileceğini ifade etmiştir⁵. Zeccâc bu âyetin i’rabını yapmış, mânâsını vermiş, nâsîh ve mensûhluluğu gibi konulara girmemiştir⁶. Suyûtî ve Şevkânî bu âyetin neshedildiğini ifade etmişlerdir⁷. İbn Aşûr (ö. 1973) da bu âyetin kible âyetiyle neshedildiğine dair görüşlerin olduğunu belirtmiştir⁸.

3.4 Müteşâbihlerden Kaynaklanan İhtilâflar

Teşâbüh, “şibh” kökünden türetilmiş “tefâül” vezninde bir kelimedir. Teşâbüh masdarının ism-i faili olan müteşâbih kelimesi, lügatte “iki şeyin birbirine benzemesi” mânâlarına gelmektedir. Bunun anlamı “iki şeyin birbirine benzemesi” demektir. Ortak bir tanım alındığında “şibh” ve “müteşâbih”, “iki şeyin birbirine benzemesi”

¹ Şimşek, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş Yay., İstanbul 1991, s. 97-108.

² Bakara 2/115.

³ Buhârî, “Mısafîr Namazı ve Kısaltılması” I, 486; İbn Aşûr, *et-Tabrîr ve’t-tenvîr*, Dâru’t-Tunûsiyye, Tunus 1984, I, 682; Rûmî, *Usûlü’l-’tefsîr*, s. 52, 53.

⁴ Buhârî, “Mısafîr Namazı ve Kısaltılması” I, 486; İbn Aşûr, *et-Tabrîr ve’t-tenvîr*, I, 682; Rûmî, *Usûlü’l-’tefsîr*, s. 52, 53.

⁵ İbnü’l- Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1984, I, 117, 118; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İzâh li nâsibi’l- Kur’ân ve mensûbihi*, Dâru’l-menâr, Cidde 1986, s. 131.

⁶ Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân*, I, 197.

⁷ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 265, 266; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 169.

⁸ İbn Aşûr, *et-Tabrîr ve’t-tenvîr*, I, 682.

veya “birbirine benzeyen iki şeyden her biri”ne denilmektedir¹.

İsrâ sûresinde yer alan **وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا** “Sana ruhtan soruyorlar. De ki: ‘Rûh, Rabbimin emrindedir. Sıze ilimden pek az bir şey verilmiştir’”² âyetinde ifade edilen ruhun mahiyeti hakkında kesin bilgi sahibi olunmasa da buradaki rûh ile neyin kastedildiği konusunda tefsîrde ihtilâflar çıkmıştır. Bazı müfessirler bunun Kur’ân olduğunu söylerlerken, Hasan Basrî ve Katâde Kur’ân’ı Hz. Peygamber’e indiren Cebrâil³; Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Râzî (ö. 606/1209), Cibrîl’le beraber Kur’ân’ın vahyediliş şekli; bazıları da bedenlere hayat veren rûhun kastedildiğini ifade etmişlerdir⁴. Mâtürîdî, rûh’un Kur’ân’ın melek ve bedenlere hayat veren nesnenin olabileceği konusundaki değişik rivâyetleri aktarmış ve bunları kendisi değişik âyetlerle desteklemiştir⁵. Suyûtî (ö. 911/1505), bu konu hakkındaki değişik rivâyetleri aktardıktan sonra bunun melek olduğunu ifade etmiştir⁶. Şevkânî (ö. 1250/1834), ruhun mahiyetine girmeden daha çok bunun nüzûl sebebi üzerinde durmuştur⁷. Elmalılı, rûh’un kendisi ile hareket yapılan şey, kendisi ile hayat olunan şey ve kendisi ile anlaşılabilir şey anlamlarını vererek söz konusu kelimeyi lügat mânâsı ve sebebi nüzûlünden yola çıkarak yorumlamış, daha sonra bu görüşünü ilmî verilerle açıklamaya çalışmıştır⁸. İbn Aşûr ise ruhun, insanın cesedine hayat veren bir cisim ya da Cebrâil olduğunu ifade etmiştir⁹.

3.5 Müşkillerden Kaynaklanan İhtilâflar

Eşkele fiilinden türetilmiş olan “müşkil” kelimesi lügatte “karışık olmak” mânâlarına gelmektedir¹⁰. Terim olarak ise müşkil, “Kur’ân’dan bazı âyetlerin birbirleriyle ihtilâf, tezat ve tearuz mânâsını andırmasıdır”¹¹. Gerçekte Kur’ân’ın âyetleri arasında ne bir ihtilâf ne de bir çelişki ve tearuz asla söz konusu değildir. Bu sadece Kur’ân’a vakif olmayan insanların zihninde oluşan bir tevehhümdür. Bu durumu Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de **أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفَرَانَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا** “Kur’ân’ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur’ân Allah’tan başkasına ait

¹İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 503; Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-mubîd*, s. 1610; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305, IV, 813; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 309.

²İsrâ 17/85.

³İbn Aşûr, *et-Tabrîr ve't-tenvîr*, XV, 197.

⁴Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 645; Râzî, *Meşâhibü'l-ğayb*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990, XXI, 38; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 60; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, V, 246.

⁵Matürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-sünne*, III, 189, 190.

⁶Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, V, 331, 333.

⁷Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 468.

⁸Bakınız. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 319-326.

⁹İbn Aşûr, *et-Tabrîr ve't-tenvîr*, XV, 197.

¹⁰İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 359.

¹¹Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 179; Çetin, Abdurrahman, *Kur’ân İlimleri*, Dergah Yay., İstanbul 1981, s. 259.

olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı”¹ âyetiyle açık bir şekilde belirtmiştir.

Müşkillerden meydana gelen ihtilâflar daha çok tenevvü/zahiri ihtilâflardır. Bunlar te’vîl yoluyla giderilebilirler. Meselâ, {وَأَنْ خِفْتُمْ أَلَّ تَفْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَاتَّخِذُوا مَا طَابَ} {لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْنَىٰ وَثَلَاثَ وَرَبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّ تَغْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا} “Himayeniz altındaki yetim kızlarla evlenince haklarını gözetemeyeceğinizden, adaleti sağlayamayacağınızdan endişe ederseniz, onlarla değil, size helâl olup arzı ettiğiniz diğer kadınlarla iki, üç veya dört hanım olmak üzere evlenin. Eğer bu takdirde de aralarında adaleti gerçekleştirmekten endişe ederseniz, bir kadınla veya elinizin altında olan cariyelerle yetinin. Bu durum, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır”² âyetiyle {وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْلَمُوا بَيْنَ} {النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ} “Ey kocalar! Bütün benliğinizle isterseniz dahi eşleriniz arasında tam adaleti sağlayamazsınız. Öyleyse bir tarafa büsbütün gönlünüzü kapıtırıp da öbürünü kocasızmış gibi bir vaziyette bırakmayın”³ âyeti arasında ilk anda ihtilâf ve müşkil varmış gibi görülebilir. Ancak İslâm kocaya, eşler arasında adaleti farz kılarken, zahiri haklarda, gün ayırmada eşit davranmayı kasteder. Yoksa bir erkekten yaşlı ile genç, çirkin ile güzel eşlere aynı sevgiyi istemek fazla bir beklenti olur. Yapması gereken, ihmal etmemek, bir eş gibi davranmak, kocasız bir kadın durumuna düşürmemek, hülâsa zahiri hakları yerine getirmektir⁴.

İkinci âyette apaçık görüldüğü üzere asolan bir kadınla evlenmektir. Birden dörde kadar kadınlarla evlenmek ise sadece caizdir ve bu da adaleti sağlama şartına bağlanmıştır⁵. Adaletin sağlanması içinde birtakım şartların yerine gelmesi gerekmektedir. Bunlardan başında erkeğin ekonomik durumunun yerinde olması gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) “kişinin geçimlerini sağlamakla mükellef oldukları kimselerin ihtiyaçlarını karşılamaması ona günah olarak yeter”⁶ buyurmuştur. İkinci sırada ise ailesi ve çocuklarının manevî eğitim ve öğretimlerini sağlanması bulunmaktadır.

3.6 Hakikat ve Mecaz İhtimalinden Kaynaklanan İhtilâflar

Hakiki mânâ bir lafzın akla ilk gelen anlamıdır. Bu lafzın lügavî, ve şer’î olması hiçbir şeyi değiştirmez aynı durum hepsi için de geçerlidir. Mecaz ise lafzın ilk mânâsı dışında farklı anlamlarda kullanılmasıdır. Hakiki mânâ dururken mecaza kaçmak caiz değildir. Ancak hakiki mânânın anlaşılmasını engelleyen bir karine bulunursa o zaman mecazî mânâ tercih edilir. Bazen de âyet hem hakiki hem de mecazî mânâ ifade edebilir.

Necm sûresinde, {وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى} “Şüphesiz O, güldürür ve ağlatır”⁷ âyeti konuya güzel bir örnektir. Âyette geçen gülme ve ağlama insanoglunun bilinen gülme ve

¹ Nisâ 4/82.

² Nisâ 4/3; KM; Tesniye 21/10-14; Matta 25/1-12.

³ Nisâ 4/129.

⁴ Matürîdî, *Te’vîlâtü Ehlî’s-sünne*, I, 353.

⁵ Bakınız. Matürîdî, *Te’vîlâtü Ehlî’s-sünne*, I, 353; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 498, 499.

⁶ Ebû Davûd, “Zekât” 6.

⁷ Necm, 53/43.

ağlaması¹ olarak ele alındığında hakiki mânâda kullanılmakta; arzın, nebatı vermekle gülmesi, semanın da yağmurla ağlaması ise mecazi mânâda kullanılmaktadır². Dahhâk ikinci mânâyı tercih etmiştir. Bunun yanına söz konusu âyete Hasan Basrî ve Mücâhid ö. 103/721), tarafından cennetliklerin cennetle gülmesi ve cehennemliklerin de cehennemle ağlaması mânâları verilmiştir. قِيلَ /kîle târikiyle de arzın ağaçların yeşermesiyle gülmesi, semanın yağmur yüklü bulutlarla ağlaması olarak tefsîr edilmiştir. Çünkü edebiyatta gülme, sürür ve feraha işaret ederken, ağlama da hüzne delâlet etmektedir³. Ferrâ, bu konuda tercihini “cennetliklerin cennetle gülmesi ve cehennemliklerin de cehennemle ağlaması ve Arapçada gülmenin, sürür ve feraha, ağlama da hüzne delâlet etmesinden yana kullanırken⁴ Matürîdî, bunun surur ve hüzünden kinaye olduğunu belirttikten sonra hakiki gülme ve ağlama mânâlarına da gelebileceğini söylemiştir⁵. Râzî, Hâzin (ö. 741/1341), Âlûsî ve Vehbi Efendi gibi müfessirler de yukarıda verilen mânâları cem ederek ya ortak bir anlam vermeye çalışmış ya da bu konudaki bütün rivâyetleri aktarmaya çalışmışlardır⁶. Şevkânî, Hasan Basrî ve Katade’den cennetliklerin cennetle gülmesi ve cehennemliklerin de cehennemle ağlaması mânâlarını vermiş, Dahhâk’dan da ağaçların yeşermesiyle gülmesi, yağmur yüklü bulutların da suyla ağlamasını rivâyet ettikten sonra Sehl b. Abdillâh’dan itaat edenlerin rahmetle güleceği ve âsî olarak gelenlerin de Allah’ın gazabıyla ağlayacağını ifade etmiştir⁷. Âlûsî, bunlara ilaveten âyetin siyakının hayat ve ölümden bahsetmesi hasebiyle doğumun sevince, gülmeye; ölümün de hüzne, ağlamaya işaret ettiğini ifade ederken⁸ Vehbi Efendi bu âyetin bir insanın normal olarak gülme ve ağlamasının meşruluğuna işaret ettiğini belirtmiştir⁹. Elmalılı ise meseleye biraz daha farklı yaklaşmış gülme ve ağlamasının hayatın safhalarını anlatan iki zıt durum olduğunu ifade ettikten sonra gülmenin neşeye tekabül ettiğini ağlamanın da acıya tekabül ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla neşenin, sevap, cennet ve cilve-i cemâlden; acının da azap, cehennem ve cilve-i celâl’den kinaye olduğuna vurgu yapmıştır¹⁰. İbn Aşûr da buradaki gülmenin sevinç ve surura, ağlamanın da

¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 428.

² Kurtûbî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, Dâru’l-kütübî’l-Mısriyye, Mısır 1967, XVII, 116, 117; Ebû Hayyân, *Bahrü’l-muhîb*, Dâru’l-fıkr, Beyrut 1983, VIII, 168; Duman, *Uygulamalı Tefsîr Usûlü ve Tefsîr Tarihi*, s. 187; el-Akk, *Usûlü’l-tesfîr*, s. 88; Şâyi’, *Esbâbü ihtilâf’l-müfessirîne*, s. 63; Ayduz, *Tefsîr Tarihi*, s. 67; Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, s. 77, 78.

³ İbnü’l-Cevzi, *Zâd’l-mesîr*, VII, 286, 287; Kurtûbî, *el-Câmi’*, XVII, 116, 117; el-Akk, *Usûlü’l-tesfîr*, s. 88; Şâyi’, *Esbâbü ihtilâf’l-müfessirin*, s. 63.

⁴ Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, III, 101.

⁵ Matürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-sünne*, IV, 614.

⁶ Râzî, *Meşâihü’l-ğayb*, XXIX, 20; Hâzin, *Tefsîru Hâzin*, y.s. Beyrut t.s. V, 201; Âlûsî, *Râhu’l-meânî*, XXIX, 104, 105; Vehbi Efendi, *Hulâsatü’l-beyân*, XIII, 5654.

⁷ Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, V, 143.

⁸ Âlûsî, *Râhu’l-meânî*, XXIX, 104.

⁹ Vehbi Efendi, *Hulâsatü’l-beyân*, XIII, 5654.

¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 323.

üzüntü ve kedere işaret ettiğini belirtmiştir¹.

3.7 Mücmel-Mübeyyen İhtimalinden Kaynaklanan İhtilâflar

Mücmel kelimesi, icmal masdamından türemiş ism-i meful olup “dağınık şeyleri toplayıp bir araya getirmek, kısaca ve özlü bir şekilde ifade etmek” mânâlarına gelmektedir². Kavram olarak ise kendisiyle ne denilmek istendiği anlaşılmayacak derecede kapalı olan, ancak maksadın Şari tarafından açıklanmasıyla anlaşılan lafız ve âyet olarak tanımlanmaktadır³.

Mübeyyen ise “açıklamak, izah etmek” mânâlarına gelen beyan kelimesinden türetilmiştir. Sözlük anlamı “açıklanmış, beyan edilmiş ve anlaşılır hale getirilmiş” mânâlarına gelmektedir. İstılahta ise “Kur’ân âyetlerindeki kısa, özlü ve kapalı ifadelerin açıklanıp anlaşılır hale getirilmesi” demektir⁴. Tefsîr usûlünde ise kapalı bir kelâmı, âyeti açıklığa kavuşturan, onu anlaşılır kılan lafızlar ya da âyetler, “mübeyyin” olarak isimlendirilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bir lafzın icmali olarak kullanılmasından dolayı pekçok ihtilâflar meydana gelmiştir. Onun için bu lafızlar, açıklanmaya ihtiyaç duyar. Bundan dolayı bu lafızlar ya Kur’ân’ın diğer âyetleriyle açıklanmalı, ya da sünnetle ya da icthatla açıklanmalıdır. Lafzın icmali olarak ifade edildiği bu âyetlerin başında **﴿فَتَلَقَىٰ﴾** **﴿آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾** “Büyük pişmanlık duyan Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler öğrenip onlara göre hareket etti. Rabbine yalvardı. Allah da tövbelerini kabul etti. Zaten O tövbeyi kabul eder, merhameti boldur”⁵ âyeti gelmektedir. Malum olduğu üzere Hz. Âdem, cennette Allah’ın emrini dinlemeyip bir zelle işlemiştir. Vuku bulan zelle henüz tabiat (huy) haline gelmemiştir. Onun için bu musîbetten hemen sonra, bu yaratılışıyla Rabbine dönmüş ve O’nun kendisine bazı kelimeler telkin ettiğini sezmiş ve o kelimeleri alıp onlarla amel etmiştir. Ancak bu kelimelerin ne olduğu hakkında üç görüş vardır⁶. Bunlardan birinin **﴿قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا﴾** **﴿عَی رَبِّمِيز، كندimize yazık ettik. Şâyet Sen kusurumuzu örtüp, bize merhamet buyurmazsan, en büyük kayba uğrayanlardan oluruz﴾** diye yalvarıp yakardılar⁷, âyetinin olduğu Übey b. Ka’b (ö. 30/650), İbn Abbas, Hasan Basrî, Said b. Cübeyr (ö. 95/713), Mücâhid, Âtâ (ö. 114/732), Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) ve İbn Zeyd tarafından bildirilmiştir⁸. Daha sonraki dönemlerde Zeccâc, Mâtürîdî ve Zemahşerî bu görüşü benimsemiştir⁹. Şevkânî ise başta A’râf sûresinde geçen âyet olmak üzere

¹ İbn Aşûr, *et-Tabrîr ve't-tenvîr*, XXVII, 142.

² İsfehâni, *Miüfredât*, s. 97, 98.

³ İsfehâni, *Miüfredât*, s. 98; Zeydan, Abdülkerim, *Fıkıh Usulü*, (çev. Ruhi Özcan), İfav Yay., İstanbul 1993, s. 331; Demirci, *Tefsîr Usulü*, s. 229.

⁴ İsfehâni, *Miüfredât*, s. 67-69.

⁵ Bakara 2/ 37.

⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 377; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 278; Şâyi‘, *Esbâbü ihtilâf’l-müfessirîn a.g.e*, s. 69.

⁷ A’râf 7/ 23.

⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VIII, 151; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 278.

⁹ Bkz. Zeccâc, *Meânü'l-Kur’ân*, I, 116; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehbli’s-sünne*, I, 44; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 92.

İbn Abbâs, Süddî ve İbn Me'sud'un bu konudaki rivâyetlerini vermiştir¹.

İkincisi ise Süddî ö. 127/745)'nin İbn Abbas'tan "Ey Rabbim, sen beni kendi elinle yaratmadın mı? –Evet. Ey Rabbim, senin rahmetin öfkene geçmiş değil midir? –Evet geçmiştir. Ey Rabbim, ben tevbe eder ve halimi ıslah edersem sen beni yine cennetine döndürür müsün? – Evet döndürürüm"² şeklinde naklettiği rivâyettir.

Üçüncüsü İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652) "Allah'ım sana hamdinle tesbih ediyorum. Senin ismin mukaddestir. Senin şanın yücedir. Senden başka ilah yoktur. Ben nefsimi zulmettim, beni bağışla. Senden başka günahları affeden yoktur" rivâyetidir³. Tabersî, söz konusu rivâyetlerin içerisinden sadece bu rivâyeti tercih etmiştir⁴. Bunun yanında halk arasında çok yaygın bir görüş olan "Hz. Âdem'in yıllarca tevbesinin kabul olmadığı ancak semada yazılı olan Hz. Peygamberin ismini görüp dua ettiği onun yüzü suyu hürmetine tevbesinin kabul olduğu görüşü Âlûsî tarafından قِيلَ/kile tarikiyle verilmiştir⁵.

3.8 Lafızın İki veya Daha Fazla Mânâya Gelmesi/ el-İştirâkî'l-lafzî

Tefsîrde ihtilâfa yol açan sebeplerden biri de bir kelimenin birçok mânâyâ gelmesidir. Her dilde olduğu gibi Arapçada da bir lafız pek çok mânâlara gelebilmektedir. Hatta bir lafız hem olumlu hem de olumsuz yani zıt anlamlara aynı anda gelebilmektedir. Bu konuda en meşhur âyetlerden bir tanesi kadınların boşanması durumunda beklemesini bildiren âyette geçen قُرُوءَ /kurû'in kelimesinde meydana gelmiştir. Bakara sûresinde geçen {وَالْمَطْلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} "Boşanmış kadınlar kendilerini tutup yeni bir nikâh yapmadan önce üç âdet beklesinler"⁶ âyetindeki قُرُوءَ kelimesi, قَرء kelimesinin çoğuludur. قَرء ise hem temizlik hem de hayız halinin adıdır⁷. İki anlama gelen bu kelime ile âyetin mânâsı üzerinde ihtilâf edilmiştir. İmam Malik (ö. 99/714) ile Şaffî (ö. 204/820), Hz. Aişe (ö. 59/678), İbn Ömer (ö. 73/692) ve Zühri'nin yolundan giderek tuhur mânâsını tercih etmişlerdir. Hz. Aişe'den rivâyet edilen "Cariyenin boşanması iki kez ve iddeti iki hayız"⁸ hadîsine ve İbn Ömer'den nakledilen bazı haberlere göre iddetten hayzın kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira hür kadın ile cariyenin iddetlerinde bazı konularda farklılıklar olsa bile bu konuda her ikisi de aynı özelliklere sahiptir. Âyetin siyak ve sibakı da buradaki kasdın hayız olduğuna delalet etmektedir. Çünkü rahmin temizliği ancak hayızla anlaşılabilir. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere Hanefî âlimleri de bu

¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 92, 93.

² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 377; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 278; Şâyi', *Esbâbü ihtilâfi'l-müfessrîn*, s. 69.

³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 377; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 278; Şâyi', *Esbâbü ihtilâfi'l-müfessrîn*, s. 70.

⁴ Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, I, II, 112, 113.

⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 377.

⁶ Bakara 2/228; Füneysân, *Esbâbü ihtilâfi'l-müfessrîn*, s. 100.

⁷ Cevherî, *es-Sıhab*, I, 64, 65; İsfehânî, *Müfredât*, s. 402; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, I, 131; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 298, 300; Füneysân, *Esbâbü ihtilâfi'l-müfessrîn*, s. 100; Rûmî, *Usûlü'l-tefsîr*, s. 43; Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, s. 73.

⁸ Ebû Dâvûd, "Talâk" 6; Tirmizî, "Talâk" 7; İbn Mâce "Talâk" 30; Dârimî, "Talâk" 17, 18.

kanâate sahip olmuşlardır. Aynı zaman da bu görüş sahibinin de kahir ekseriyetinin görüşüdür¹. Mâtürîdî, bu kelimenin her iki anlama geldiğini ifade ettikten sonra tuhur mânâsının daha uygun olacağını ifade etmiştir². Tabersî de bu kelimenin hem tuhur hem de hayız anlamına geldiğini bazı şüirlerden iştişhad yaparak açıklamaya çalışmıştır³. Şevkânî, bu âyetin Talâk 4. âyetiyle neshedildiğini ifade ettikten sonra, söz konusu kelime ile alakalı olarak ortaya konulan değişik görüşleri aktarmıştır⁴. İbn Aşûr da bu kelimenin hem tuhur hem de hayız anlamına geldiğini ifade etmiş ve konudaki görüşleri tefsîrinde ayrıntılı olarak aktarmıştır⁵.

3.9 Zamir'in Merciinden Kaynaklanan İhtilâflar

Kur'an'ın kendine has ifade özelliklerinden bir tanesi de zamirleri sıkça kullanmasıdır. Arapçada gaib, muhatap ve mütekellime delalet eden hüve-hüma – hüme, ente –entüma –entüm ve ene-nahnü gibi ismin yerini tutan unsurlara zamir denir⁶. Bir dilde zamir kullanılmasının asıl sebebi, cümleyi kısaltıp ifadeyi kolay ve anlaşılır kılmaktır. Zamirler bir lafzın bir yerde pekçok defa tekrarlanmasına fırsat vermez.

Âyette geçen bazı fiillerden sonra gelen zamirler, kesin olarak nereye ait olduğu belirlenemediği zaman, âyete verilecek mânâyı ister istemez etkilemekte ve farklı anlayışlara sebep olmaktadır. Meselâ, Necm sûresi 13. âyetinde {وَلَقَدْ رَأَوْا نَزْلَةَ أُخْرَىٰ} “Andolsun ki, O'nun bir başka inişini de görmüştü”⁷ buyrulmaktadır. Kimin, kimi gördüğü âyette açıkça belli değildir. Acaba Peygamberimiz (s.a.s) Allah'ı (c.c) mı gördü? Yoksa Cebrâil'i (a.s) mi gördü? Görüldüğü üzere zamir'in merciinin tayinindeki güçlük, müfessirler arasında ister istemez ihtilâfa sebep olmuştur⁸. Taberî, bu konudaki değişik rivâyetleri aktararak her iki mânâyı da yer vermiştir⁹. Zeccâc, Hz. Peygamberin Cibrîli ikinci defa Sidretü'l-müntehâ'da gördüğünü ifade etmiştir¹⁰. Mâtürîdî, bu âyetle Hz. Peygamberin Rabbini kalbiyle görmesi ve Cibril'i de aslı suretiyle görmesi konusunda açık bir ifadenin olmadığını söylemiştir¹¹. Mezhebinin

¹ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, II, 604, 605; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 105, 106; Bilmen, *Tefsîr Taribi*, s. 158; Rûmî, *Usûlü't-tefsîr*, s. 43; Füneysân, *Esbâbü ihtilâfi'l-müfessrîn*, s. 100, 101; Şâyi', *Esbâbü ihtilâfi'l-müfessrîn*, s. 82; Heyet, *Kur'an Yolu*, I, 361, 362.

² Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, I, 178.

³ Tabersî, *Mecme'ul-beyân*, I,II, 421.

⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 300.

⁵ İbn Aşûr, *et-Tabrîr ve't-tenvîr*, II, 390, 391.

⁶ Zerkeşî, *Burbân*, IV, 24; Suyûtî, *İtkân*, II, 281; Aydın, Muhammed, *Genel Tefsîr Kuralları*, Nun Yay., İstanbul 2009, s. 83.

⁷ Necm, 53/13.

⁸ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, XXVII, 68-70; Kurtûbî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, XVII, 94; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s.226-227; Duman, *Uygulamalı Tefsîr Usûlü ve Tefsîr Taribi*, s. 186-189; Aydın, *Tefsîr Taribi*, s. 69.

⁹ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, XXVII, 68-70.

¹⁰ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, V, 72.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, IV, 606.

görüşüne bağlı kalarak Allah'ın âhirette bile görülemeyeceğini söyleyen Zemahşerî, Hz. Peygamberin Cebrâli, Cebrâil'in de Hz. Peygamberi gördüğünü ifade etmiştir¹. Tabersî ve Âlûsî de Hz. Peygamberin Cibrili gördüğünü söylemişlerdir². Kurtûbî, İbn Abbâs'tan Hz. Peygamber'in Rabbini ikinci defa görmesiyle ilgili; İbn Mes'ûd ve Ebû Hüreyre'den Cibril'i ikinci defa gördüğü ile ilgili rivâyetleri aktarmıştır³. Vehbi Efendi, Hz. Peygamberin Cebrail'i gördüğü görüşünü kabul etmekle beraber Rasulullah'ın Allah'ı gördüğüne dair de rivâyetlerin olduğunu ve bunun kalp ve gözle olmasının da mümkün olabileceğini ifade etmiştir⁴. Şevkânî ve Heyet ise Hz. Peygamberin Cebrail'i gördüğü görüşü üzerine vurgu yaptıktan sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'ı gördüğüne dair rivâyetlerin zayıflığını ifade etmiştir⁵.

3.10 Harfin Atf, Edat ve İstinaf Harfi Olup Olmamasından Kaynaklanan İhtilâflar

Atf, bir kelimenin i'rabta kendisinden önceki kelimeye tâbi olmasına denilir ki, bunlar “vav”, “fe”, “sümme”, “ev”, “em”, “lâ”, “bel”, “lâkin” ve “hattâ” harfleriyle yapılır. Bu harfler sayesinde kelimelerin hem tekrarı önlenmekte hem de kelime kendisinden öncesine çok kolay bir şekilde bağlanabilmektedir. Ancak bazı durumlarda bu bağlamanın sıyak ve sibaka göre nerelere yapılacağı konusunda tefsîrde ihtilâflar çıkmaktadır. Bazen bu atf harfleri yerine göre istinaf olarak da kullanılabilir. İstinaf olarak kullanıldıklarında ise bu harfler yeni cümlenin ilk harflerini oluşturmaktadır.

Meselâ, Âl-i İmrân sûresinde geçen { وَمَا يَظُنُّ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ } ibaresindeki te'vîlin bilinip bilinmemesini ilimde derinleşenlere bağlayan ikinci و harfini bazı müfessirler atf kabul etmişler, bazıları da istinaf kabul etmişlerdir. İstinaf kabul eden müfessirler, “Halbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: “Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir” şeklinde mânâ verirken; و harfini atf kabul edenler ise “Halbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah ve ilimde ileri gidenler bilir” anlamını vermişlerdir. Bu iki farklı tefsîrden birinci mânâyı tercih eden müfessirler, müteşabihi Allah'a has kılarlarken; ikinci mânâyı tercih edenler ise, müteşabihi Allah'a ve ilimde derinleşenlere has kılmışlardır⁶. Zeccâc, ayetin tefsîrinde bilme işini Allah'a has kılmış, ilimde derinleşenlerin de buna imân ettiklerini ifade etmiştir⁷. Mâtürîdî, bu âyetin iki şekilde okunup mânâlandırıldığını ifade edip her ikisinin de Arap gramerine uygun olduğunu söylemiştir⁸. Râzî bu âyetteki و harfine verilen görevden dolayı

¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 421, 422.

² Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, IX, X, 244; Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, XXVII, 77.

³ Kurtûbî, *el-Câmi'*, XVII, 94.

⁴ Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-beyân*, XIV, 5629.

⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, V, 132; Heyet, *Kur'ân Yolu*, V, 162.

⁶ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, III, 247-254; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 366; Kurtûbî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, IV, 16; Ebû Hayyân, *Babru'l-muhîr*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1983, III, 384, 385; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I, 400-402; Rûmî, *Usûlü't-tefsîr*, s. 46; Mollaibrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 82.

⁷ Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 378.

⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâü Ehlî's-sünne*, I, 248.

ortaya farklı mânâların çıkabileceğini belirtip âyeti her iki anlamı da gözeterek tefsîr etmiştir¹. Kurtûbî, الرَّاسِيُونَ/râsihûn'un Allah ismi üzerine atfedildiğini ifade ettikten sonra "bunlar ilimleriyle beraber imân etik derler" mânâsını vermiştir². İbn Atıyye (ö. 546/1151) de bu âyete iki şekilde mânâ verilebileceğini ifade ettikten sonra و /"vâv"ın atf harfi yapılırsa bile hiçbir mahzur ve sakıncanın olmayacağını ifade etmiştir. Ona göre te'vîli ilimde derinleşenler bilse de bu, Allah'ın bilmesi gibi olmayıp sadece sınırlı bir bilme olacaktır. Herkesin bildiği üzere hiç kimsenin ilminin Allah'ın ilmiyle kıyaslanamayacağı ortadadır. Zaten ilim sahipleri de ulaştıkları bilgilere kesin gözüyle bakmayıp mutlak doğrunun Allah katında olduğunu belirtmektedirler. Diğer yandan İbn Atıyye bu âyette olduğu gibi nefiy edatıyla başlayan bir cümlede istisna edatından sonra gelen sözcüğe bağlaçla atf yapılması halinde filin tam anlamıyla ilk öge hakkında tam olarak düşünülmesine karşılık, atfedilen açısından sınırlı bir mânânın kastedildiği hususunun Arap dilinde bilinen bir gerçek olduğunu ifade etmiştir³. Şevkânî, âlimleri müteşâbihi bilmenin içine almanın şirk olacağını ifade edip müteşâbihi bilmeyi sadece Allah'a has kılmıştır⁴.

3.11 Takdîm ve Te'birlerden Kaynaklanan İhtilâflar

Kur'ân-ı Kerîmde bazı kelimeler cümlede bulunması gereken yere göre öncelikli olmuşlar, bazı kelimeler de onlara göre geriye (sonraya) bırakılmışlardır. Önce ifade edilen bu kelimelere "takdîm" denilirken sonraya bırakılanlara da "te'hîr" denilmiştir. İfadenin bu şekilde ele alınmasının değişik hikmetleri vardır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi takdîm edilenin daha önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Araplar açıklamalarında önemli bir şeyi takdîm ederler, ondan daha az önemlilerini de sonraya bırakırlar.

Meselâ, Âl-i İmrân sûresinin 55. âyeti bunun en güzel örneklerindedir. **إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ إِنِّي فَخَّرْتُكِ وَأَرْسَلْتُكَ إِلَى الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَطَّهَرْتُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فُوقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَخَذُكُمْ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ** "O zaman Allah şöyle buyurmuştu: "İsâ! seni öldürecek olan, onlar değil Ben'im. Seni Kendi nezdime yükseltecek, seni inkârcıların içinden kurtarıp temiz çıkaracak ve sana tâbi olanları ta kıyamete kadar kâfirlere üstün kılacak olan da Ben'im. Sonra hepimizin dönüşü Bana olacak"⁵. Buradaki **مُتَوَفِّيكَ** kelimesinin mânâsı konusunda ihtilâf edilmiştir. **مُتَوَفِّيكَ** kelimesi ölüm mânâsına mı yoksa başka mânâlara da mı gelmektedir? İbn Cevzî, müteveffa kelimesinin iki mânâsının olduğunu söylemiştir. Bunlardan birincisi Hz. İsa'nın semaya kaldırılması, ikincisi de onun diğer insanlar gibi vefâtıdır. Hasan Basrî, İbn Kuteybe ve Ferrâ'ya göre takdîm ve tehirsiz olarak Allah, Hz. İsa'yı Yahûdilerden kurtarmak için onun canını almıştır⁶. Ferrâ'ya

¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VII, 191; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 135, 136; Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-beyân*, II, 546.

² Kurtûbî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, IV, 16, 17.

³ İbn Atıyye, İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, y.s. Katar 1977, I, 403.

⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I, 401.

⁵ Âl-i İmrân 3/55.

⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 285.

göre takdim te'hir kabul edilirse o zaman Hz. İsa'nın ölümü nüzûlden sonra gerçekleşecektir, takdim te'hir yapılmamışsa o zaman ölmekten ziyade, tutup almak mânâsının verilmesinin daha isabetli olacağını ifade etmiştir¹. Katâde, Ferrâ ve Zeccâc başta olmak üzere onları takip eden bazı müfessirler de bu âyette takdim ve tehir olduğunu savunmuşlar² ve âyetin normal dizilişinin *وَمُتَوَفِّيكَ* *وَمُطَهِّرِكَ* *إِنِّي رَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرِكَ* şeklinde olduğunu belirtmişlerdir³. Taberî, Hz. İsa'nın vefat olmaksızın semaya kaldırıldığını ifade etmiştir⁴. Tabersî, *مُتَوَفِّيكَ*'nin ölüm, uyku ve beşeri özelliklerinin öldürülmesi gibi değişik anlamlarını aktardıktan sonra canlı veya uyutularak semaya kaldırıldığı görüşünü benimsemiştir⁵. Mâtürîdî, bu konuda ihtilâfın olduğunu belirtmiş, Hz. İsa'nın vefatının nüzûlünden sonra olacağını ifade ettikten sonra bu konudaki bazı rivâyetlere yer vermiştir⁶. Kurtûbî, "Hz. İsa uyku ve ölüm olmadan semaya kaldırıldı" diyerek Hasan Basrî, Muhammed b. Zeyd ve Taberî'nin görüşünü benimsemiştir⁷. Zemahşerî, Râzî, Ebussud ve Vehbi Efendi *مُتَوَفِّيكَ* kelimesine "senin ömrünü ben tamam ettirip, ruhunu kabzedeceğim, seni Yahûdîlerin katline terketmeyeceğim, seni semaya kaldırarak, meleklerle ünsiyet ettirecek ve ecelin gelince de seni vefat ettireceğim" anlamını vermişlerdir⁸. Bunun yanında *مُتَوَفِّيكَ* kelimesinin ölüm, uyku ve beşeri özelliklerini öldürüp semaya kaldırma mânâlarına geldiği de ifade edilmiştir⁹. Uyku mânâsı verildiği takdirde, Hz. İsa'nın uyutularak semaya kaldırıldığı anlamı çıkarken, öldü kabul edildiğinde ise O'nun canının alındıktan sonra semaya kaldırıldığı anlamı çıkmaktadır¹⁰. Âlûsî de bu âyette takdim te'hirin olduğunu kabul ettikten sonra *مُتَوَفِّيكَ* kelimesinin ne anlama geldiğini iyice analiz etmiştir. Ona göre söz konusu kelime öncelikle vefat anlamına gelmekle beraber, kabzetme, uyuma, ruh ve bedenle ölü olarak semaya kaldırma, şehevânî arzuları öldürme ve Hz. İsa'nın üç saat ölü olduğu anlamlarına gelebileceğini ifade etmiştir¹¹. Bu verdiği anlamlara *فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ* "Fakat vakta ki Sen beni aralarından tutup aldın, onları görüp denetleyen yalnız Sen kaldın. Sen gerçekten her zaman, her şeye hakıyla şahitsin"¹² âyetini delil getirmiştir.

¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 219.

² Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 219; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 420.

³ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, III, 393-399; İbnü'l-Cevzî, *Zâdii'l-mesîr*, I, 321, 322; Süyutî, *İtkân*, III, 33; el-Akk, *Usûlü'l-tefsîr*, s. 89.

⁴ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, III, 395, 396.

⁵ Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, I, II, 575.

⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-sünne*, I, 273.

⁷ Kurtûbî, *el-Câmi'*, IV, 100.

⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 394; Râzî, *Mefârihu'l-ğayb*, VIII, 74-76; Ebussud, *İrşâdü aklı's-selîm*, II, 43; Vehbi Efendi, *Hulâsatii'l-beyân*, II, 613, 614.

⁹ Vehbi Efendi, *Hulâsatii'l-beyân*, II, 614.

¹⁰ Elmallı, *Hak Dini*, II, 373, 374; Vehbi Efendi, *Hulâsatii'l-beyân*, II, 614.

¹¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, III, 286; Geniş bilgi için Bakınız. Taberî, *Câmi'ul-beyân*, VI, 393-399; İbnü'l-Cevzî, *Zâdii'l-mesîr*, I, 321, 322; Süyutî, *İtkân*, III, 33; Heyet, *Kur'ân Yolu*, II, 179.

¹² Mâide 5/117.

3.12 Umum-Husus İhtimalinden Kaynaklanan İhtilâflar

Lügatte umûm, bir kelimenin çok anlamlara gelmesine veya sayıca fazla olan şeylere delalet etmesine denilmektedir. Tefsîr ve fıkıh usûlü terimi olarak ise umûm, sadece bir kere söylenip hiçbir inhisar mânâsı taşımaksızın kendisine elverişli olan bütün anlamları bünyesinde bulunduran lafızdır. Bu umûmun bazı müsemmalarının yani fertlerinin belli bir sebebe bağlı olarak münhasır kılınmasına da husus veya tahsis denilmektedir¹.

Kur'ân tefsîrinde bazen herhangi bir lafzın umûm mu yoksa husûs mu kastettiği noktasında da bazı ihtilâflar zuhur etmiştir. Bundan dolayı müfessirlerden bazıları meseleyi umûm, bir kısmı da husus olarak değerlendirmişlerdir. Meselâ, *﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾* "Sonra, insanların sel gibi aktığı yerden siz de akın edin ve Allah'tan af dileyin! Çünkü Allah çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur"² âyetindeki *النَّاسُ* lafzının umûm mu yoksa husus mu ifade ettiği noktasında müfessirler ihtilâfa düşmüşlerdir. Hz. Aişe, Katâde, Urve ve Mücâhid buradaki *النَّاسُ* den kastın Kureyş ahalisi olduğunu söylerken; Dahhâk, Hz. İbrahim; Zührî ise Hz. Âdem olduğunu³, Mukâtil b. Süleyman ise Yemenliler olduğunu söylemiştir⁴. Tabersî, bu emrin öncelikle Kureyşlileri daha sonra Dahhâk'tan rivâyetle Hz. İbrahim'i ve bunun yanında Hz. İsmail ve Hz. İshâk'ı ilgilendirdiğini ifade etmiştir⁵. Râzî ve Hazîn bu hitabın muhatabının sadece Kureyşliler olduğu görüşünü benimserken⁶ Beydâvî, bütün hacıları kapsadığı kanaatindedir⁷. Âlûsî, bu konu hakkında Hz. Aişe, Katâde, Urve ve Mücâhid'le aynı görüşü, yani kastın Kureyş olduğu görüşünü benimserken *قِيلَ*/kile tarihiyle Hz. Âdem ve Hz. İbrahim olduğu noktasında da değişik görüşlerin olduğunu belirtmiştir⁸. Vehbi Efendi de bu konuda ortaya konulan farklı görüşlerin hepsini aktardıktan sonra sadece Dahhâk'ın muhatabın Hz. İbrahim olduğu görüşüne yer vermiştir⁹.

3.13 Mutlak-Mukayyed İhtimalinden Kaynaklanan İhtilâflar

Kur'ân-ı Kerim'de bazen bir âyet mutlak mânâ ifade ederken bu âyet başka bir âyetle takyid edilmiş yani sınırlandırılmış, kısıtlandırılmıştır. Bu makamda gelen âyetler sebep ve hükümde birlik oluştururken bazen de her ikisinde ihtilâf

¹ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (çev. Abdulkadir Şener), Fecr Yay., Ankara 1990, s. 142.

² Bakara 2/199.

³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 183, 184; Şâyi', *a.g.e.*, s. 52.

⁴ Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasan, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (thk. Abdullah Muhammed Şehhak), el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-amme, Mısır 1979, I, 175; Taberî, *Câmiu'l-beyan*, II, 398-403.

⁵ Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, I, II, 383.

⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, V, 195-197; Hâzin, *Tefsîru Hâzin*, I, 133.

⁷ Beydâvî, Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1996, I, 487.

⁸ Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, II, 134, 135.

⁹ Vehbi Efendi, *Hulasâtü'l-beyân*, II, 345, 346.

oluşturmaktadır¹.

Mâide sûresinde ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا نَطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ kasıtsız olarak yaptığımız yeminlerden dolayı sorumlu tutmaz, ama bilerek yaptığımız yeminlerden ötürü sorumlu tutar. Böyle bir yemini bozarsanız onun keffâreti, çoluk çocuğunuzun yedirdiğiniz orta halli yemek çeşidinden on fakir doyurmak, yahut on fakiri giydirmek veya bir köleyi hürriyetine kavuşturmadır. Bunlara gücü yetmeyen kimse, üç gün oruç tutsun.² âyetinde ifade edilen bu üç gün oruç tutma hükmüne, Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Sevrî (ö. 161/778), Ahmed b. Hanbel ve onlara tâbi olanlar *مُتَّابِعَاتِ أَيَّامٍ* kıraatını esas alarak takyidle hareket edip bunun mutlak mânâ kastetmediğini söylemişlerdir. Ve bu orucun ardına tutulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü bu fakihler, Ubeyy b. Ka'b ve İbn Mes'ûd'un mushafalarında yer alan *مُتَّابِعَاتِ* lafzını esas almışlardır. Dolayısıyla bu onlar için bağlayıcı bir karine demektir. Buna göre bir kimse bilerek yaptığı yeminini bozmasından dolayı üç gün oruç tutma keffâretiyle karşı karşıya ise, söz konusu günlerin arasını açması caiz değildir. Ancak İmam Malik (ö.179/795), Şafî (ö.204/820), Ubeyy b. Ka'b ve İbn Mes'ûd'un mushafında yer alan söz konusu kelimeyi mütevâtir kıraâtlarda bulunmadığı için şâz olarak değerlendirerek onun, hükme delil olamayacağını ileri sürmüş ve âyete mutlak bir anlam vermiştir. Bu yüzden imam Şafî'ye göre sözü edilen üç günlük orucun arasını açmak, yani değişik günlerde tutmak caizdir³.

3.14 Hz. Peygamber ve Seleften Gelen Tefsîr İhtilâfları

Bazen bir âyetle ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.s) veya sahabeden gelen farklı ifadeler nedeniyle müfessirler bir âyeti tefsîr ederlerken ihtilâfa düşmüşlerdir. Meselâ: ﴿هَذَانِ خَصْمَانِ أَخْتَصَمَا فِي رِبِّهِمَا فَالَّذِينَ كَفَرُوا قَطَعْت لَهُمْ يَتَابَ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ﴾ “Şu iki hasım takım, Rab’leri hakkında çekişip durmaktadır”⁴ âyetinde İbn Abbâs’tan gelen bir rivâyete göre bu iki fırkadan biri Ehl-i İman, diğeri ise Ehl-i kitaptır. Diğer bir rivâyete göre ise, bu iki fırkadan biri mü’minler, diğeri de, hangi milletten olursa olsun kâfirlerdir. Ebû Hureyre ve İkrime (ö. 104/722)’ye göre ise, bu âyete zikredilen iki gruptan maksat Allah’ın izniyle dile gelen cennet ve cehennem’dir⁵. Zira Ebû Hureyre’nin nakline göre, *cehennem*: “Bana zorbacı ve mütekebbirler girecek”, *cennet ise*: “Bana da; zayıf ve miskinler girecektir” şeklinde konuşarak tartışmışlar; İkrime’den gelen rivâyete göre ise, *cehennem*: “Allah beni, insanlara ceza vermek kasdıyla yarattı” *cennet de*:

¹ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmu'l-Kur'ân*, Müessesü'r-risâle, Beyrut 1978, s. 246.

² Mâide, 5/89.

³ Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, VI, 283; İbn Kesir, *Tefsîr*, II, 84-86; Sâbûnî, *Ravâi'u'l-beyân tefsîri âyâtî'l-ahkâm*, Matbaatü Gazzâlî, Dimeşk 1980, I, 559-561; el-Akk, *Usûlü'l-tefsîr*, s. 87; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 226; Duman, *Uygulamalı Tefsîr Usûlü ve Tefsîr Tarihi*, s. 187; Aydın, *Tefsîr Tarihi*, s. 66, 67; Demirci, *Tefsîr Tarihi*, 49, 50; Mollaibrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 79.

⁴ Hacc, 22/19.

⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 150; Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XII, 25; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 227; Duman, *Uygulamalı Tefsîr Usûlü ve Tefsîr Tarihi*, s. 187; Aydın, *Tefsîr Tarihi*, s. 66, 67; Demirci, *Tefsîr Tarihi*, 52.

"Beni de merhametini göstermek için yarattı" diyecektir¹. Tabersî, tefsîrinde bu konuda tartışanların müminlerle kafirler olduğunu ifade ettikten sonra ikinci görüşe de yer vermeyi ihmal etmemiştir².

Sonuç

Kur'ân tefsîrinde meydana gelen farklılıklar Kur'ân'ın yapısı, muhtevası ve üslûbundan kaynaklanmaktadır. İhtilâflar, Kur'ân'ın, insan hayatının bütün yönlerini ihtiva etmesi ve insanı bir bütün olarak ele almasından dolayıdır. Yani Kur'ân'ın muhtevasında yer alan bilgilerin, çok yönlü ve çok değişik hedefleri ihtiva etmesi ve bu bilgilerin, aynı zamanda çok mükemmel şekilde sunulmuş olmasıdır. Hem indirildiği asrın ve daha sonraki asırların realitelerine uygun kavramların seçimi, hem de bu kavramlarla ifade edilen bilgilerin koordinasyonundaki mükemmellik Kur'ân tefsîrinde farklılıkları meydana getirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in lafzından kaynaklanan ihtilâflar söz konusu olduğunda akla müteşâbih âyetler gelmektedir. Bu da iki farklı yorum, iki farklı anlayış demektir. Dolayısıyla müteşâbihlik, kendi yapısı gereği, farklı anlayışları içinde barındırmaktadır.

Kur'ân tefsîrindeki ihtilâfların bir diğer nedeni de müfessirlerin fitrî yapıları, ilmi seviyeleri, mezhebî/ideolojik görüşleri, gereksiz ayrıntılara aşırı dalmaları, âyetleri heva ve arzuya göre yorumlamaları, içinde buldukları kültürel çevreleri, siyâsal ve sosyal hâdiselerden etkilenmeleri ve anlama-yorumlama vb. sebeplerden kaynaklanmıştır. Çünkü bir söz veya metnin olduğu her yerde anlama ve yorumlama da çeşitlenir. Kur'ân Arapça nazil olmasına rağmen, Arapçayı bilen herkesin onu aynı şekilde anlaması ve yorumlaması mümkün değildir. Bunun yanında Kur'ân dil açısından Arapça indirilmiş olsa da mükellefiyet açısından bütün insanlara hitap etmektedir.

¹ Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XII, 25.

² Tabersî, *Mecmen'ü'l-be'yân*, VII, VIII, 105, 106.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman el-Akk, *Usûlü't-tefsîr ve kavâidühü*, Dâru'n-nehâis, Beyrut 1986.
- Abduillah el-Hûrî, *Esbâbü ihtilâfî'l-müfessirin fi âyâtî'l-ahkâm*, Câmîatü Kahire, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahire 2001.
- Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1997.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyatı, İstanbul 1989.
- Aydın, Muhammed, "Âyetleri Yorumlamada Düşülen Hatalar Üzerine Bir İnceleme", *SAÜ, İlah., Fak., Der.*, 4/2001, SAÜ., Rektörlük Basımevi, Adapazarı 2001.
- ....., "Kur'an Âyetlerinde Çelişki Görünümü Veren Sebepler ve Giderilmesi", *SAÜ, İlah., Fak., Der.*, 3/2001, SAÜ., Alemdar Ofset, Adapazarı 2001.
- ....., *Genel Tefsîr Kuralları*, Nun Yay., İstanbul 2009.
- Aydüz, Davut, *Tefsîr Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsîr*, Işık Yay., İstanbul 2004.
- Beydâvî, Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1996.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsîr Tarihi ve Tabakâtü'l-müfessirin*, Bilmen Yay., İstanbul 1973.
- Candan, Abdülcelil, *Kur'an Tefsirinde Sapma ve Nedenleri*, Denge Yayınları, İstanbul 2000.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara 2005.
- Cevdet Bey, *Tefsîr Tarihi*, Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul t.s.
- Cürçânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifât*, (thk. Abdülmü'îm el-Hafnî), Dâru'l-irşâd, Kahire t.s.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri*, Dergah Yay., İstanbul 1981.
- Duman, *Uygulamalı Tefsîr Usûlü ve Tefsîr Tarihi*, EÜ, Yay., Kayseri 1992.
- Ebû Hayyân, *Babru'l-muhîd*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1983.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (çev. Abdulkadir Şener), Fecr Yay., Ankara 1990.
- Ebussuud, *İrşâdü aklî's-selîm*, Dâru İhyâî'l-türâsî'l-Arab, Beyrut 1994.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul t.s.
- Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, el-Hey'etü'l-Misriyye, Mısır 1980.
- Feyrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kub, *el-Kamûsu'l-muhîd*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1987.
- ....., *Basâiru zevî't-temyiz fi latâifî'l-Kitâbi'l-Azîz*, Mektebetü'l-irşâd, İstanbul 1996.
- Füneysân, Suud b. Abdillah, *İhtilâfî'l-müfessirin esbâbü' ve eserühü*, Dâru İsbiliye, Riyad 1997.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru'l-hadîs, Mısır, t.s.
- Hasan Ahmed, "Nesh Teorisi", (trc. Mehmet Paçacı), *İslâmî Araştırmalar Der.*, 1/3, ocak 1987.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, y.s., Katar 1977.
- İbnü'l-Cevzî, *Zâdî'l-mesîr*, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, Matbaatü hisân, Kahire t.s.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetü kütübî's-sekâfiyye, Beyrut 1993.

İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-badîs*, (thk. Abdülkadir Atâ), Müessesetü kütübî's-sekâfiyye, Beyrut 1998.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1990.

İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, Dâru's-sahâbeti't-türâs, Batanta 1988.

....., *Mecmûu'l-fetâvâ*, Mektebetü meârif, Ribat/Mağrib t.s.

....., *İktidâü's-srâti'l-müstakîm*, Şirketü'l-ubeykân, Riyad 1984.

İsfehânî, Râğîb, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-ma'rife, Beyrut t.s.

Karaman, Hayreddin ve dğr., (Heyet), *Kur'ân Yolu*, DİB Yay., Ankara 2007.

Kermî, Hasan Said, *el-Hâdi ilâ luğati'l-Arab*, Dâru Lübnan, Beyrut 1991.

Kurtûbî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mısır 1967.

Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-sünne*, Müessesetür'r-risâle, Beyrut 2004.

Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmu'l-Kur'ân*, Müessesetür'r-risâle, Beyrut 1978.

Mekklî b. Ebî Tâlib, *el-Îzâh li nâsibi'l-Kur'ân ve mensühû*, Dâru'l-menâr, Cidde 1986.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Makale*, Süleymaniyye Vakfı, İstanbul 2000.

Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasan, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (thk. Abdullah Muhammed Şehhak), el-Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-amme, Mısır 1979.

Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990.

Özen, Şükrü, 'Hilaf, *DİA*, İsam Yay., İstanbul 1988.

....., "İhtilâf", *DİA*, İsam Yay., İstanbul 2000.

Sâbûnî, *Ravâi'u'l-beyân tefsîru âyâtî'l-abkâm*, Matbaatü Gazzâlî, Dimeşk 1980.

Sofuoğlu, Mehmed, *Tefsîre Giriş*, Çağrı Yay., İstanbul 1981.

Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmu'l-Kur'ân*, Dâru't-türâb, Kahire t.s.

....., *ed-Dürri'l-mensûr*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1993

Şâfî, *Risâle*, Mustafa bâbî'l-halebî, Mısır 1940.

Şâtûbî, Ebû İshak, *Muvâfakât*, Matbaatü'r-rahmaniyye, Mısır t.s.

Şâyî, Abdurrahman b. Salih, *Esbâbü ihtilâfî'l-müfessirîn*, Mektebetü'l-ubeykân, Riyad 1995.

Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1997.

Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş Yay., İstanbul 1991.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, Daru'l-fikr, Beyrut 1995.

Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1992.

Tahavî, *Şerhu müşkili'l-âsar*, (nşr. Şuayb Arnaût), Müessesetü'risâle, Beyrut 1994.

Tekineş, Ayhan, *Hadisleri Anlama Problemi*, Işık Yay., İstanbul 2002.

Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-beyân*, Ücdal Neşriyat, İstanbul 1966.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Feza Gazetecilik, İstanbul 1998

Zebidî, *Tâcu'l-ârîs min cevâhiri'l-kâmus*, (thk. Ali Şibrî) Dâru'l-fikr, Beyrut 1994.

Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbühü*, Alemü'l-kütüb, Beyrut 1988.

Zehebî, Hüseyin, *et-Tefsîru ve'l-müfessirîn*, Dâru'l-hadîs, Kahire 2005.

....., *el-İtticâhâtü'l-münharife*, Mektebetü vehbe, y.s., 1986.

Zemahşerî, *Keşşâf*, Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, Beyrut 1997.

....., *Esâsü'l-belâğa*, Hey'etü'l-Mısıriyye, Kahire 1985

Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1990.

Zeydan, Abdülkerim, *Fıkıh Usulü*, (çev. Ruhi Özcan), İfav Yay., İstanbul 1993.

Zürkânî, *Menâbilü'l-irfân*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Mısır h. 1372.